

अध्याय एक

शोधपत्रको परिचय

अध्ययन पृष्ठभूमि

भाषा विचार विनिमयको सशक्त माध्यम हो। भाषाको कथ्य र लेख्य रूपबाट विचारको विनिमय गर्ने गरिन्छ। सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा रहेको नेपाली भाषाको उत्पत्ति प्राचीन कालबाट भए तापनि पाठ्यपुस्तक प्रयोगको इतिहास त्यति लामो छैन। वि.सं. १९५८ मा जयपृथ्वीबहादुर सिंहले 'अक्षराङ्क शिक्षा' नामक पाठ्यपुस्तक प्रकाशन गरेका थिए। जुन समयमा निजी क्षेत्रमा विद्यालय सञ्चालन र पाठ्यपुस्तक प्रकाशन गर्ने व्यवस्था भने थिएन।

समयको गतिसँगै भएको परिवर्तन र शिक्षा नै अन्धकार चिर्ने ज्योति हो भन्ने उदारवादी नीतिले पञ्चायती व्यवस्थाको अन्त्य प्रजातन्त्रको आगमन पश्चात् विद्यालय खोल्ने क्रम बढ्न थाल्यो। त्यसपछि निजी क्षेत्रमा पनि अन्य पाठ्यपुस्तकसँगै भाषा पाठ्यपुस्तक पनि प्रकाशन हुन थाले। लचिलो शिक्षा नीति भएकाले निजी विद्यालयमा पढाइ हुने पुस्तकहरू अनेकौं प्रकाशनका अनेकौं नाम भएका (जस्तै: नेपाली भाषा बगैँचा, सजिलो नेपाली, साहित्य वाटिका) पाठ्यपुस्तकहरू पठनपाठन भइरहेको अवस्था छ। सामुदायिक विद्यालय र निजी विद्यालयका एउटै तहमा फरक-फरक पाठ्यपुस्तक पठनपाठन भए पनि नेपाली भाषाको विकासमा भने दुवै क्षेत्रमा पुस्तकले अतुलनीय सहयोग भएको पाइन्छ।

यसरी एउटै तहको एउटै कक्षामा भाषिक सीपको विकास गर्ने प्रयोजनमा शिक्षण भएका एउटै विषयका दुई खालका किताबहरू तुलना गरी दुवैको सबल पक्ष र दुर्बल पक्षहरू केलाएर दुईबीचका भिन्नताको अध्ययन गरिएको छ। त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष नेपाली शिक्षा ५९८ पाठ्यांशको परिपूर्तिका निमित्त विभिन्न शीर्षकमा थुप्रै तुलनात्मक अध्ययन भएको परिप्रेक्ष्यमा त्यसलाई आधार बनाएर प्रस्तुत कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिका पाठ्यपुस्तकको तुलना शीर्षक शोधपत्र तयार पारिने छ।

नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, शिक्षा विभाग अन्तर्गतको पाठ्यक्रम केन्द्रद्वारा प्रकाशित कक्षा पाँचको नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०७०) देशभरका सामुदायिक विद्यालयहरूमा प्रयोगयुक्त र नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुरद्वारा स्वीकृति प्राप्त सत्यलाल पब्लिकेशन प्रा.लि.डिल्लीबजार काठमाडौँद्वारा प्रकाशित साहित्य वाटिका भाषिक उद्देश्य एउटै भए तापनि पाठ्यवस्तुको क्रम त्यसमा पाइने चित्रमा भने केही फरक पाउन सकिन्छ ।

प्रस्तुत शोध प्रस्ताव त्रि.वि. शिक्षा शास्त्र सङ्काय कनकाई बहुमुखी क्याम्पस, सुरुङ्गा, भ्पापाको नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको नेपाली शिक्षा ५९८ पाठ्यांशको कक्षा पाँचको नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०७०) र साहित्य वाटिका (२०७४) को तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकमा हालसम्म अनुसन्धान भएको नपाइएकाले यस अध्ययनले नीति निर्माण र कार्यान्वयन तहमा लगायत भाषिक सीप विकासमा देखिएको असमानताको खाडलसमेत पत्ता लगाउन सहयोग पुग्ने चेष्टा गरिएको छ ।

समस्याको कथन

शोध शीर्षक शोध कार्य सम्पन्न गर्न यो आफैँमा समस्या हो । पाठ्यक्रमले विद्यार्थीको रुचि, चाहना, क्षमता र आवश्यकतालाई समेट्न सकेको छ वा छैन ? संस्थागत र सामुदायिक भए तापनि पाठ्यपुस्तकमा तालमेल मिलेको छ वा छैन कक्षागत उद्देश्य भाषिक संरचना वाक्यतत्व र भाषागत र शैली स्तरीयता सरलबाट जटिलता समसामयिकता के कसरी प्रस्तुत भएको छ ? भनेर तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । यसरी संस्थागत र सामुदायिक विद्यालय कक्षा पाँचमा रहेको एउटै तहका एउटै कक्षाका दुई नेपालीबीचको (मेरो नेपाली र साहित्य वाटिका) तुलनात्मक अध्ययन गर्न निम्न समस्यालाई आधार मानिएको छ :

- क) उक्त पाठ्यपुस्तकहरूका आन्तरिक र बाह्य विशेषता के कस्ता छन् ?
- ख) आन्तरिक र बाह्य पक्षमा के कस्ता समानता र भिन्नता रहेको छन् ?
- ग) उक्त पाठ्यपुस्तकमा के कस्ता सबल र दुर्बल पक्षहरू रहेका छन् ?

अध्ययनको उद्देश्य

यहाँ प्रस्तुत गर्न लागिएको कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिकाको तुलनात्मक अध्ययन गर्नुको उद्देश्य निम्न रहेको छ :

- क) आन्तरिक र बाह्य आधारमा कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिकाको तुलना गर्नु,
- ख) उक्त पाठ्यपुस्तकमा देखिने समानता र भिन्नता पत्ता लगाउनु,
- ग) उक्त पाठ्यपुस्तकका सबल र दुर्बल पक्ष केलाउनु ।

अध्ययनको औचित्य

कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिका पाठ्यपुस्तकको शोध शीर्षकका रूपमा रहेको शोध कार्य आफैमा अध्ययनका लागि औचित्यपूर्ण छ किनभने एउटै तहका एउटै विषयका एउटै कक्षाका दुई भिन्न पाठ्यपुस्तक के कस्ता समानता र भिन्नताहरू रहेछन् भन्ने कुरालाई यस अध्ययनले प्रष्ट पार्ने हुँदा तयार पार्न लागिएको शोधको विषयवस्तु र शीर्षक औचित्यपूर्ण छ । पाठ्यपुस्तकको तुलना गर्न र सम्बन्धित विषयमा भावी अनुसन्धान गर्न इच्छुक व्यक्तिलाई आधार सामग्रीका रूपमा सहयोगी भएको छ । अर्कातर्फ विषय विशेषज्ञहरूलाई सुधार गर्ने आधारका साथै भाषा पाठ्यपुस्तकको महत्व बुझी त्यसै अनुरूप शिक्षण गर्न पनि यस अध्ययनको औचित्य रहेको देखिने छ । यसरी माथि उल्लेखित विभिन्न पक्षमा आधारित भएर यस अध्ययनको औचित्य पुष्टि गर्न सकिने छ ।

अध्ययनको सीमाङ्कन

प्रस्तुत कक्षा पाँचको साहित्य वाटिका र मेरो नेपालीको तुलना शीर्षकको शोधपत्रलाई निम्न क्षेत्रमा सीमित गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययन नेपाल सरकार शिक्षामन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुरद्वारा प्रकाशित मेरो नेपाली (तेस्रो संस्करण, २०७० र सत्याल पब्लिकेशनद्वारा प्रकाशित र साहित्य वाटिका (दोस्रो संस्करण, २०७४) मा आधारित भएर गरिएको छ :

१. दुई पाठ्यपुस्तक अन्तर्गत आन्तरिक र बाह्य पक्षमा आधारित,
- आन्तरिक अन्तर्गत विधाको छनोट तथा प्रस्तुति, भाषाशैली, शब्दभण्डार, नमुना अभ्यास र चित्र आदि ।
  - शब्दसूची, सन्दर्भ सूची, सङ्केत शिक्षक अभिभावकलाई अध्ययन गरिएको छ ।
२. बाह्य विशेषता तथा आधार अन्तर्गत आवरण आकार प्रकार, कागजको गुणस्तर र अक्षरको आकार र ठाउँ छोडाइ, छपाइ र बँधाइ मूल्य सुलभताको अध्ययन गरिएको छ ।
३. पाठ्यपुस्तकको अध्ययनपश्चात् यसमा पाउन सकिने सबल र दुर्बल पक्ष पनि औल्याइएको छ ।

शोधपत्रको रूपरेखा

यस अध्ययनको रूपरेखा निम्नानुसार रहेको छ :

अध्याय एक	: परिचय
अध्याय दुई	: पूर्वकार्यको समीक्षा (पुनरावलोकन) र सैद्धान्तिक ढाँचा
अध्याय तिन	: अनुसन्धान विधि
अध्याय चार	: तथ्याङ्क/सामाग्रीको व्याख्या विश्लेषण
अध्याय पाँच	: सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता/सुझाव
सन्दर्भसामग्री सूची	

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारणा

पूर्वकार्यको समीक्षा

शोध कार्यको सिलसिलामा सम्बन्धित विषयमा त्यस अघि सम्पन्न गरिएका कार्यहरूको व्यवस्थित रूपमा अध्ययन गरी ती सबै कार्यको क्रमबद्ध समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो। शोध शीर्षकसँग सम्बन्धित विषयमा कुन प्रयोजनले कुन पद्धति वा विधि अपनाएर के कति काम गरेको छ। उक्त कार्य आफ्नो शोधकार्यको प्रयोजन र प्रकृतिसँग के कति काम गरिएको छ, उक्त कार्य आफ्नो शोध कार्यको क्रमबद्ध समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो। शोधकार्यको प्रयोजन र प्रकृतिसँग के कति मिल्दछन्, त्यस विषयमा बाँकी चुनौतिपूर्ण कामहरू के कति छन् भन्ने निक्कै पूर्वकार्यको समीक्षाबाट निकालिएको छ।

तुलनात्मक अध्ययनमा पाठ्यपुस्तकका लागि सैद्धान्तिक आधारहरू प्रस्तुत गरिएका पुस्तकहरू चर्चा गर्नु सान्दर्भिक हुने भएकाले जसलाई संक्षेपमा यसरी प्रस्तुत गर्न खोजिएको छ।

पौडेल (२०५५) द्वारा गरिएको *कक्षा छको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तक र एकता प्रकाशनबाट प्रकाशित सन्दर्भ सामग्रीका बीच तुलना* गर्ने उद्देश्यले पुस्तकालयीय विधिद्वारा तयार गरेको पाइन्छ। यस अध्ययनमा पाठ्यक्रम विकासकेन्द्रद्वारा प्रकाशित अनिवार्य नेपाली पाठ्यक्रम अनुसार नै बनेको तर भाषाशैली अभ्यास पाठको प्रस्तुतीकरण आदिमा भने कमजोरी रहेको तथा एकता प्रकाशित पाठ्यपुस्तकभन्दा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित पाठ्यपुस्तक नै केही हदसम्म उपयुक्त रहेको निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ।

सुवेदी (२०६०) का अनुसार *कक्षा ५ को मेरो नेपाली किताब र सजिलो नेपाली मालाको तुलनात्मक अध्ययन* शीर्षकको शोधपत्र पाठ्यपुस्तक निर्माणका आधारहरूमा रही दुई पुस्तकमा तुलना गरिएको छ। प्रस्तुत शोधपत्रमा पाठ्यपुस्तक पुस्तकालयीय विधिद्वारा सामग्री सङ्कलन गरी सङ्कलित सामग्रीलाई तुलनात्मक विधिद्वारा विश्लेषण गरेको पाइन्छ। यस अध्ययनमा नेपाली किताब सजिलो र भाषिक नेपाली मालाभन्दा उपयुक्त

रहेको र भाषिक सीपहरूको संयोजनम पनि सजिलो नेपाली माला राम्रो रहेको मानिएको छ तर विद्यार्थीहरूको मनोवैज्ञानिक पक्षलाई भने दुवै पाठ्यपुस्तकलाई वेवास्ता गरी यान्त्रिकतातर्फ उन्मुख भएको निचोड निकालिएको पाइन्छ ।

बराल (२०६१) द्वारा *कक्षा सातको महेन्द्रमाला र हाम्रो नेपाली किताबको तुलनात्मक अध्ययन* शीर्षकको शोधपत्र पुस्तकालयीय विधिद्वारा तयार पारिएको देखिन्छ । प्रस्तुत शोधपत्रमा दुई पाठ्यपुस्तकबीच पाठ्यपुस्तक निर्माणका आधारमा रहेर तुलना गरिएको छ, जसमा पाठ्यक्रम, विषयवस्तु, शब्दभण्डार तथा भाषिक संरचना, नमुना अभ्यासलाई लिएर अध्ययन, विश्लेषण गरिएको देखिन्छ । जस अनुसार महेन्द्रमालामा भाषाका चारैवटा सीप नसमेटिएको, सिर्जनात्मक क्षमता अभिवृद्धि गराउने, मनोरञ्जन दिने र विद्यार्थीलाई सक्रिय पार्ने अभ्यासहरू नभएको तर भाषिक सीप, बालमनोविज्ञान, प्रस्तुतीकरण शैली, सिर्जनात्मक अभ्यासका हिसाबले महेन्द्रमालाभन्दा हाम्रो नेपाली किताब उपयुक्त रहेको साथै विधागत सन्तुलन र पाठ्यपुस्तक निर्माणका सैद्धान्तिक आधारमा पनि महेन्द्रमालाभन्दा हाम्रो नेपाली किताब नै उपयुक्त रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

कोइराला (२०६५) द्वारा *कक्षा दुईको सजिलो नेपाली माला नयाँ नेपाली शृङ्खला र हाम्रो नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन* नामक शोधपत्रमा तीनै भाषा पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रम अनुसार नमिलाइएको, छनोट र स्तरणमा ख्याल नगरिएको कठिन शब्दहरूको प्रयोग गरिएको, सिर्जनात्मक अभ्यासहरूको कम प्रयोग गरिएको, अभ्यासको वितरणमा तालमेल नमिलेको कुरा प्रष्ट पारिएको छ ।

ढकाल (२०६५) द्वारा *नेपाली भाषा शिक्षण किताबको विश्लेषणका आधार* भनेर भित्री प्राज्ञिक आधारमा विषयवस्तु, विधा, पाठको प्रस्तुति, भाषा नमुना अभ्यास चित्र आदि र बाह्य आधारमा आवरण प्रकाशक भूमिका निर्देशन छपाइ, अक्षराकार ठाउँ छोडाइ, मसी, कागजको गरणस्तर आदिलाई पाठ्यपुस्तक विश्लेषणका मुख्य आधार मानिएको छ । भाषा वक्ता र श्रोताबीच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध हुने हुँदा विभिन्न उमेर समूहका भाषिक हुने हुँदा विभिन्न उमेर समूहका भाषिक वक्तामा हुने शब्दभण्डार तथा शब्दहरूको आवित्त सम्बन्धी अध्ययनहरू भएको पाइन्छ । सन् १९२१ र सन् १९३१ मा थर्नडाइकले सन् १९४६ मा हेर्नले प्रौडहरूको शब्दभण्डारबारेमा अध्ययन गरेका थिए । त्यस्तै सन् १९४५ मा रिसलैण्डले सन् १९५९ मा जिन पियाजेले सन् १९२९ मा श्यामवर्ग एण्ड श्याम वर्गले शब्दभण्डार सम्बन्धी

अध्ययन गरेका थिए । विद्यालयमा जीवनका सुरुका वर्षहरूमा बालबालिकाहरूमा दैनिक प्रयोग गर्ने शब्दहरू पत्ता लगाउनु अध्ययनको उद्देश्य थियो ।

घिमिरे (२०७१) का अनुसार कक्षा छको पुरानो नेपाली र नयाँ नेपालीको तुलना गरिएको छ । शोधको उद्देश्य दुई पाठ्यपुस्तक समानता तथा भिन्नता पत्ता लगाई तिनमा निहित कमीकमजोरी पत्ता लगाउनु रहेको छ । यस अध्ययनमा दुई पाठ्यपुस्तकका विधा शब्दभण्डार भाषा अभ्यास बनोट, छनोट, छपाइ, बँधाइ, कागज आदिको तुलना गरिएको छ । यस अध्ययनमा दुई पाठ्यपुस्तकका विधा शब्दभण्डार भाषा अभ्यास बनोट, छपाइ, बँधाइ, कागज आदिको तुलना गरिएको छ । पुरानो नेपाली किताबमा भाषा तत्वगत विधागत कमजोरी रहेको छ भने नयाँ नेपाली भाषा तत्वगत, भाषाशैली चित्र पाठको प्रस्तुति अभ्यासमा मेरो सजिलो नेपाली मालामा प्रयोगका दृष्टिले धेरै उपयुक्त रहेको पाइन्छ । यसरी आन्तरिक र बाह्य पक्षलाई हेर्दा २०५८ सालभन्दा २०७० परिमार्जित नेपाली उपयुक्त भएको निष्कर्ष पाइन्छ ।

काफ्ले (२०७२) द्वारा कक्षा सातको नेपाली र रसिलो नेपालीको तुलना शीर्षकको शोधपत्रबाट बाह्य, भौतिक पक्षका आवरण, कागजको गुणस्तर, मसीको प्रयोग, छपाइ, बँधाइ जस्ता विशेषताहरू रसिलो नेपालीमा उपयुक्त भएको देखिन्छ । सबै पाठ्यपुस्तकको कथा विधाको पाठहरूका आधिक्यता रहेको छ भने नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेको शोध अनुसन्धानमा तालिका सूचीपत्र टिपोटपत्र प्रश्नावली आदि साधनबाट सङ्कलन गरिएको असाङ्ख्यक तथ्याङ्कहरूलाई पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य पक्षका अध्ययन तुलानत्मक विधिद्वारा विश्लेषण गरेको पाइन्छ । नेपाली पाठ्यपुस्तकमा बढी मात्रामा कठिन शब्दहरूको अर्थ दिएको, सुनाइ सीप सम्बन्धी अभ्यास दुवै पाठ्यपुस्तकमा निकै कम रहेको र दुवैमा लेखाइ सीपलाई जोड दिइएको निष्कर्ष पाइन्छ ।

पौडेल (२०७३), कक्षा छको नेपाली र वैखरी पाठ्यपुस्तकको तुलना शीर्षकको शोधपत्रमा नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रत्येक पाठहरूलाई शीर्षक मूलपाठ, मूलपाठसँग शब्दार्थ, पाठ सम्बन्धी मूल अभ्यास, शब्दभण्डार, उच्चारण र हिज्जे, कार्यमूलक व्याकरण र सिर्जनात्मक अभ्यासका क्रममा क्रमशः राखिएको छ भने वैखरी पाठ्यपुस्तकका प्रत्येक पाठहरूलाई शीर्षक पूर्वपठन साथै जानिराख्नुपर्ने केही शब्दार्थ सुनाइका अभ्यासहरू बोलाइका केही चित्र त्यसपछि मूलपाठ अनि क्रमशः पढाइ र लेखाइ, लेखाइ शब्दभण्डार

व्याकरण समूहमा भाषा र लघु परियोजनाका अभ्यास रहेका छन्। नेपालीमा सामुहिक अभ्यास दिइएका छन्। वैखरीमा उच्चारणगत कठिन शब्द, हिज्जेका लागि १०८ ओटा अर्थगत कठिन १४५ ओटा शब्दको अर्थ दिइएको छ। यी शब्दभण्डारलाई नवीन मान्दा वैखरीमा भन्दा नेपालीमा नवीन शब्दको ज्ञान बढी रहेको देखिन्छ भनी चर्चा गरिएको छ।

अध्ययन पूर्वकार्यको उपयोगिता

कुनै पनि निश्चित शीर्षकमा रहेर गरिने पूर्वकार्यको अध्ययनमा शोधकार्यका बेलामा अनुसन्धेय विषयसँग सम्बन्धित सम्पन्न गरिएका विभिन्न अध्ययन कार्यले महत्त्वपूर्ण सहयोग पुर्याउने छ। प्रस्तुत गर्न लागिएको शोध दुई-दुई पाठ्यपुस्तकहरूको तुलना भएकाले माथि उल्लेखित पूर्वकार्यको समीक्षालाई परिमाणमुखी बनाइएको छ। त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट विभिन्न शीर्षकमा गरिएको पाठ्यपुस्तकको अध्ययनले व्यवस्थित रूपमा अधि बढ्न सहयोग गर्ने छ।

यसरी एउटै कक्षा एउटै तहमा रहेका एउटै शीर्षक चयन गर्नु सम्बन्धित विषयमा ज्ञान हासिल गर्न, अनुसन्धान, सामग्री सङ्कलन गर्न अध्ययनको विश्लेषण गर्न र भविष्यमा गर्न सकिने अनुसन्धानको क्षेत्रहरू पत्ता लगाउन पूर्वकार्यको उपयोग सन्दर्भमा भूमिका खेल्ने छ।

सैद्धान्तिक/अवधारणात्मक ढाँचा

सैद्धान्तिक ढाँचा

भाषा पाठ्यपुस्तक भाषा सिकाइ शिक्षणका निम्ति तयार गरिएको महत्त्वपूर्ण सामग्री हो। यो भाषाका सिप (सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ) विकास गर्ने अभिप्रायले तयार पारिएको हुन्छ। यसलाई भाषा पाठ्यक्रम आधारित भई तयार पारिएको सामग्रीको रूपमा लिइएको छ। भाषा पाठ्यक्रमका उद्देश्य परिपूर्ति गर्ने प्रयोजनले भाषा पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्नुपर्छ।

भाषा पाठ्यक्रममा समाविष्ट विषयवस्तु, विधा र भाषातत्त्वलाई समेटेर गरिन्छ अर्थात् यसमा साहित्यिक र साहित्येतर विषयवस्तु समावेश गरिएको हुन्छ। जसले भाषिक ज्ञान र साहित्यिक सामर्थ्य विकासमा सहयोग पुर्याउँछ। भाषा पाठ्यपुस्तकको

निर्माणमा शब्दभण्डारको नियन्त्रण, संरचनात्मक नियन्त्रण, विषयवस्तु नियन्त्रण, विद्यार्थीको रुचि, आवश्यकता र आन्तरिक बाह्य विशेषतालाई विशेष ध्यान दिएको हुन्छ (पौडेल, २०६९:२७८) ।

पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप शिक्षण गर्नका लागि तयार पारिएका पुस्तकलाई पाठ्यपुस्तक भनिन्छ (पौडेल, २०६९:२६३) । पाठ्यपुस्तकहरू सम्बन्धित तह र कक्षा अनुरूप तयार पारिन्छन् । भाषापाठ्यपुस्तकको मात्रै अलग्गै परिभाषा तथा अवधारणा नबनेकाले पाठ्यपुस्तककै अवधारणाका सापेक्षतामा भाषापाठ्यपुस्तकलाई बुझ्नुपर्ने हुन्छ ।

विषयगत ज्ञान दिने उद्देश्य नभई भाषिक सीप सिकाउने उद्देश्यले तयार पारिएका पुस्तकहरू भाषापाठ्यपुस्तक हुन् । भाषा पाठ्यपुस्तक भाषा शिक्षणका महत्त्वपूर्ण र आधिकारिक सामग्री हुन् । यिनकै सहयोगबाट विद्यार्थीहरूले सम्बन्धित तह र कक्षाको भाषा पाठ्यक्रम अनुरूप अपेक्षित उद्देश्यहरू हासिल गर्दछन् । भाषिक सीपको विकास गर्ने उद्देश्यले निर्मित भाषापाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रम अनुरूपका भाषिक पाठ्यांशहरूलाई विद्यार्थीको स्तर, अनुभव र आवश्यकता ख्याल गरेर सङ्गठित गरिएको हुन्छ (पौडेल, २०६६:१७८-१८१) ।

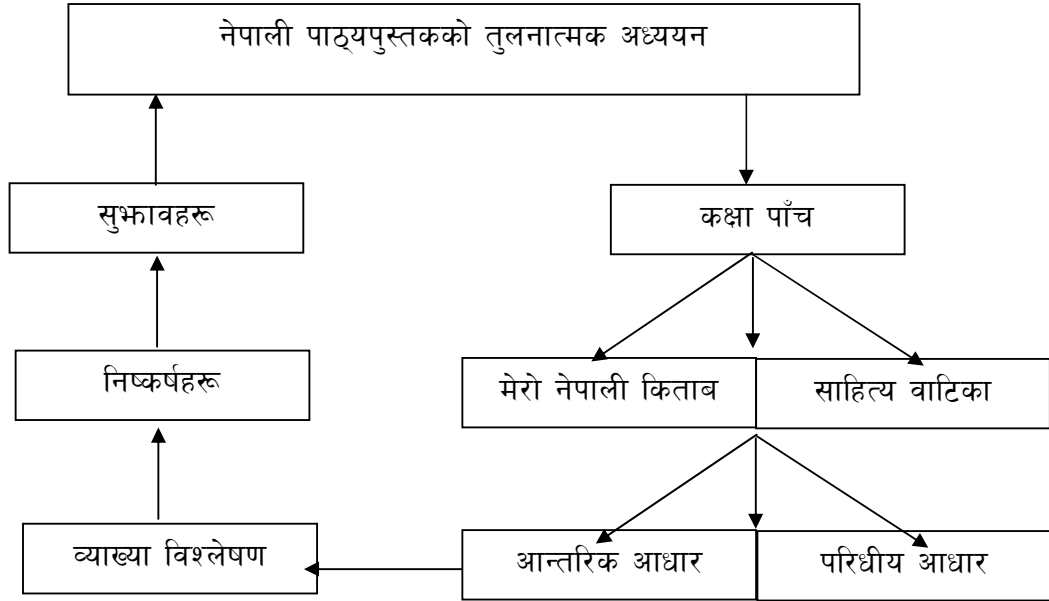
ह्यालिडेका अनुसार “पाठ्यपुस्तक शिक्षकका लागि शिक्षण सामग्रीको निर्माता, विषयवस्तु पढाउने योजना बनाउने साधन, आफ्ना विद्यार्थीको प्राप्ति वा मूल्याङ्कनको आधार र उपलब्धि निर्धारणको पृष्ठभूमिलाई सुबोध बनाउने माध्यम हो” (ढुङ्गेल र दाहाल, २०६३:९४-९५) ।

बृहत् नेपाली शब्दकोश (२०४०) अनुसार “विद्यालय एवम् विद्यापीठहरूमा विद्यार्थीहरूलाई औपचारिक ढङ्गले पढाउने पुस्तक नै पाठ्यपुस्तक हो ।”

शर्मा र पौडेल (२०६८:३४१) का अनुसार “पाठ्यपुस्तक भनेको विद्यालय तहको औपचारिक शिक्षण सिकाइ समेतको एउटा भरपर्दो, व्यवस्थित एवम् सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण शिक्षण सामग्री हो ।”

अवधारणात्मक ढाँचा

प्रस्तुत शोधकार्य निम्न अवधारणात्मक ढाँचा अनुरूप अधि बढाइने छ :

भाषा पाठ्यपुस्तक अध्ययन विश्लेषण तथा तुलनाका आधारहरू

कुनै पनि तहको भाषा पाठ्यपुस्तकको मूल्याङ्कन, अध्ययन तथा तुलना गर्दा त्यसमा निहित गुण वा विशेषतालाई आधार बनाउने गरेको पाइन्छ। आवरण, आकारप्रकार, अक्षरको आकार, कागजको स्तर, मूल्य, सुलभता, विषयवस्तु, विधाको छनोट, पाठको प्रस्तुतीकरण, विविधता, भाषा, चित्र, नमुना अभ्यास, भूमिका आदिलाई भाषा पाठ्यपुस्तकका गुण वा विशेषताका रूपमा लिने गरिएको पाइन्छ (भण्डारी र अन्य, २०६८:२०१)। यी आधारहरू भौतिक/बाह्य आधार तथा आन्तरिक/प्राज्ञिक आधार गरी दुई भागमा विभाज्य छन्।

बाह्य/भौतिक आधार

पाठ्यपुस्तकको बाहिरी आधार अन्तर्गत निम्न पक्षहरूको अध्ययन गरिएको पाइन्छ (भण्डारी र अन्य, २०६८:२०१) यहाँ बाह्य स्वरूपमा हुनुपर्ने गुणहरू तुलना गर्न लागिएका पाठ्यपुस्तकमा छ/छैन खोजी गरिएको छ।

आवरण

आवरण पुस्तकको भित्री सौन्दर्य जोगाउन प्रयोग गरिएको र पाठ्यवस्तु पनि प्रतिबिम्बित भएको कागज हो (भण्डारी र अन्य, २०६८:२०१) । यसैलाई हेरेर कुन तह र विषयको पाठ्यपुस्तक हो भनी थाहा पाउन सकिन्छ । यो आकर्षक, बाक्लो, बलियो र उचित रङ्गको संयोजन भएको साथै भित्री विषयवस्तुलाई प्रतिबिम्बित गर्ने चित्रहरू पनि भएको हुनुपर्ने मान्यता राखिन्छ ।

आकारप्रकार

पाठ्यपुस्तकहरू विभिन्न आकार र प्रकारका हुन्छन् । सामान्यतया भाषा पाठ्यपुस्तकहरू ७ देखि ९ इन्चसम्मको चौडाइ र १० देखि १२ इन्चसम्मको लम्बाइ हुनु आवश्यक छ (भण्डारी र अन्य, २०६८ : १८५) ।

कागजको गुणस्तर

भाषापाठ्यपुस्तक लगायत अन्य जुन पुस्तकमा पनि गुणस्तरीय कागज आवश्यक पर्दछ । यस्तो कागज सेतो, चिल्लो, बाक्लो साथै हेर्दा आकर्षक हुनु राम्रो मानिन्छ । यस्तो भएमा चाँडै च्यातिने, भाँचिने, दोब्रिने, अक्षर छापिने र पल्टाएको ठाउँमा नअडिने समस्या कम हुन्छ ।

छपाइ र बँधाइ

पाठ्यपुस्तक छाप्दा उपयुक्त छपाइ र बँधाइ आवश्यक पर्छ । छपाइका लागि किताबको प्रकृति, तह र स्तरअनुसार गुणस्तरीय मसीको प्रयोग र त्यसको उचित संयोजनमा ध्यान दिनुपर्दछ । पुस्तक छापिएपछि बँधाइका लागि पनि विशेष ध्यान दिनुपर्दछ । बँधाइ बलियो र मजबुत हुनुपर्दछ । स्टेपलर प्रयोग गर्दा खिया लागेर उक्किने सम्भावना हुने हुँदा गम टास्नु तथा धागोले सिलाइ गर्नुपर्दछ र सिलाई गर्दा दायाँ बायाँ अक्षर नछोपिने गरी ठाउँ छोड्नुपर्दछ ।

अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ

पाठ्यपुस्तकमा अक्षराकार र अक्षर-अक्षरबीचको ठाउँ छोडाइमा विशेष ध्यान दिनुपर्छ । तहअनुसार अक्षराकार र अक्षरको तलमाथि, वरपरको ठाउँ छोडाइ उचित

भएमा हेर्दा आकर्षक र पढ्दा स्पष्ट बुझिने हुन्छ । तहअनुसार अक्षरका आकारहरू भिन्नाभिन्नै हुनुपर्ने मान्यता पाइन्छ ।

मूल्य र सुलभता

जुनसुकै पुस्तकमा पनि पाठक/ग्राहकको ध्यान सबभन्दा पहिला मूल्यमा नै जान्छ । अझ विद्यालयमा पठनपाठन हुने पाठ्यपुस्तकहरू एकदमै सस्तो हुनुपर्दछ भन्ने अपेक्षा सबै अभिभावकको हुन्छ, यो स्वाभाविक पनि हो । अन्य पुस्तक लगायत अन्य सबै पुस्तकहरू आवश्यक ठाउँमा अनिवार्य रूपमा समयमै पुग्नुपर्दछ अनि मात्रै यसको सही प्रयोग गर्न सकिन्छ । जसका लागि पुस्तक छापिन्छ उसैले उचित समयमा पढ्न पाएन भने त्यसको महत्त्व रहँदैन । विद्यालयहरूमा अनिवार्य रूपमा पढाइ हुने पाठ्यपुस्तक त भन पढाइ सुरु हुनुभन्दा अगावै सम्बन्धित ठाउँमा पुगिसक्नुपर्छ ।

आन्तरिक/प्राज्ञिक आधार

पाठ्यपुस्तकको आन्तरिक स्वरूप अन्तर्गत निम्न पक्षहरूको अध्ययन गरिएको पाइन्छ (भण्डारी र अन्य, २०६८:१८७) । यहाँ आन्तरिक आधारमा हुनुपर्ने गुणहरू तुलना गर्न लागिएका पाठ्यपुस्तकमा छ/छैन खोजी गरिएको छ ।

विषयवस्तु/पाठ्यवस्तु

भाषापाठ्यपुस्तकमा पाठ्यवस्तु/विषयवस्तु केन्द्रीय भागका रूपमा रहन्छ । पाठ्यवस्तुहरू भाषापाठ्यपुस्तकमा विभिन्न साहित्यिक र साहित्येतर विधाहरूसँग सम्बन्धित भएर शीर्षक, उपशीर्षक, शब्दभण्डार, भाषातत्त्व आदिका रूपमा समेटिएका हुन्छन् । ती पाठ्यवस्तुहरूले भाषिक, संरचनागत, शैलीगत, अभ्यासगत, तथ्यगत, स्तरगत आदि विशेषतालाई अँगालेको हुनुपर्दछ (भण्डारी र अन्य, २०६८:१८७) ।

विधाको छनोट

पाठ्यवस्तु प्रस्तुत गर्ने प्रमुख आधारलाई नै विधा भनिन्छ (भण्डारी र अन्य, २०६८:१८८) । विधाकै माध्यमबाट भाषिक लक्ष्य पूरा गरिने भएकाले भाषाशिक्षणमा

विधाको सर्वाधिक महत्त्व हुन्छ। विधा छनोट गर्दा विद्यार्थीको भाषिक, बौद्धिक स्तर, कक्षा, तह, पाठ्यक्रम, सरलदेखि जटिलको क्रम, शिक्षाको राष्ट्रिय उद्देश्य अनुरूप र विषयगत मर्मको अनुकूललाई ख्याल गर्नुपर्दछ। भाषा पाठ्यपुस्तकमा विधा अन्तर्गत कविता, कथा, निबन्ध, जीवनी, रूपक, चिठीलाई लिने गरिन्छ र यी विधासँग शब्दभण्डार र व्याकरण पनि समावेश गरिन्छ।

पाठको प्रस्तुतीकरण र विविधता

पाठको प्रस्तुतीकरण भनेको पाठ्यवस्तु/विषयवस्तुका रूपमा छुट्याइएका विधाहरूलाई व्यवस्थित र वैज्ञानिक अनुक्रममा राख्ने काम हो। भाषा पाठ्यपुस्तकमा विधाको छनोट भइसकेपछि तिनलाई समतलीय र लम्बीय सङ्गठनात्मक ढाँचामा सरलबाट जटिलको क्रममा सिकारुको स्तर, उमेर, रुचि, आवश्यकता र सिकाइको प्रवृत्ति तथा तरिका अनुरूप एकअर्का पाठबीच अन्तरसम्बन्ध कायम हुने गरी प्रस्तुत गर्नुपर्दछ। भाषिक सीपको अभ्यास र विकासका लागि पाठको प्रस्तुतीकरण र विविधता महत्त्वपूर्ण पक्ष मानिन्छ।

भाषा

हरेक पुस्तक, पाठ्यपुस्तक, भाषा पाठ्यपुस्तक लेखनको माध्यम भाषा हो। अझ भाषापाठ्यपुस्तकमा भाषा साधन र साध्य दुवै हो (भण्डारी र अन्य, २०६८:२०७)। पाठ्यपुस्तकमा विद्यार्थीको क्षमता वा स्तरको भाषा प्रयोग गर्नुपर्दछ। भाषा पाठ्यपुस्तकमा भएका विधागत पाठ्यवस्तुहरू भाषिक सीप, समझ र क्षमता अभिवृद्धिका लागि उपयोग गरिने मुख्य सामग्री भएकाले पाठ्यक्रमको अपेक्षा, पाठ्यवस्तुको प्रवृत्ति अनुरूप सरल, आकर्षक एवम् रुचिपूर्ण भाषाको प्रयोग भएको हुनुपर्छ।

चित्र

भनिन्छ सयौं शब्दहरूले बोल्न नसकेको कुरा एउटै चित्रले बोल्न सक्छ। त्यसले हरेक पाठ्यपुस्तकमा चित्रको धेरै महत्त्व हुन्छ। पाठ्यपुस्तकमा सान्दर्भिक र

आकर्षक चित्रहरूको व्यवस्थापन गर्नाले पाठ्यवस्तुको पठनपाठन धेरै सरल, सहज र स्पष्ट हुन्छ। यसरी राखिने चित्रहरू पाठ्यवस्तुको आशय, सिकाउन खोजिएको सीप, विषयगत ज्ञान तथा धारणा अनुकूल हुनुपर्दछ साथै यी चित्रहरू सफा, आकर्षक र पाठ्यवस्तु अनुकूल सुहाउँदो आकारमा हुनुपर्दछ (पौडेल, २०६९:२७४)।

नमुना अभ्यास

पटक-पटकको अभ्यासबाट मात्रै कुनै पनि काममा निपूर्ण भइन्छ। भाषापाठ्यपुस्तकको उद्देश्य पूरा गर्न र भाषिक उपलब्धि हासिल गर्न तोकिएका विषय तथा विधाहरूमा पर्याप्त अभ्यासको आवश्यकता पर्दछ। भाषापाठ्यपुस्तकमा अभ्यासका लागि सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ गरी चार क्षेत्रहरू छुट्याइएका हुन्छन्। पाठ्यवस्तु तथा विधासँग नमुना अभ्यास अन्तरसम्बन्धित हुनुपर्दछ।

अन्य

भाषापाठ्यपुस्तकमा माथि उल्लेखित विभिन्न पक्षहरू बाहेक भूमिका, विषयसूची, शब्दसूची, सन्दर्भसूची, सङ्केत, शिक्षक अभिभावकलाई निर्देशन, प्रकाशक, संस्था, लेखक आदि विविध कुराहरू रहेका हुन्छन्। यी कुराहरू पनि उपयुक्त ढाँचामा संयोजन हुनुपर्दछ जसले गर्दा पाठ्यपुस्तक प्रयोग गर्न सरल र हेर्दा आकर्षक देखिन्छ।

भाषा पाठ्यक्रमको दायराभित्र रहेर त्यसकै अपेक्षा अनुरूप एउटा निश्चित तह र कक्षाका लागि भाषिक सीप, संज्ञानात्मक सीप र व्याकरणका आधारभूत कुरा सिकाउने उद्देश्यले विद्यार्थीको योग्यता, क्षमता र आवश्यकता अनुसार तोकिएका विशेषज्ञद्वारा निर्धारित पाठ्यांशहरू समावेश गरी तयार पारिएको महत्त्वपूर्ण पाठ्यसामग्री नै भाषा पाठ्यपुस्तक हो (पौडेल, २०६९:२७५)।

निष्कर्षमा भन्नुपर्दा भाषा पाठ्यपुस्तकका बारेमा विस्तृत चर्चा भइसकेकाले यहाँ भाषा पाठ्यपुस्तक अध्ययन विश्लेषणका आधारमा पाठ्यक्रमले तोकेका उद्देश्यहरू परिपूर्ति हुने किसिमले पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिनु पर्दछ। विद्यार्थीको सिकाइको प्रयोजन र आवश्यकता पूरा गर्न सक्ने किसिमको पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

अध्याय तीन

अध्ययनको विधि र प्रक्रिया

अनुसन्धानात्मक ढाँचा

अनुसन्धानात्मक ढाँचा भन्नाले अध्ययनको प्रकृति र प्रकार अनुसार भाषिक अनुसन्धानका कुन कुन विधिहरू समेटेर शोध प्रतिवेदन तयार पार्ने हो भन्ने बुझिन्छ। प्रस्तुत शोध प्रतिवेदन भाषिक अनुसन्धानका सामान्य विधिमध्ये पुस्तकालयीय विधिका आधारमा गरिएको छ। विद्यार्थीहरूको भाषिक उपलब्धिहरू र समस्याहरू आदिका जानकारी सम्बन्धित क्षेत्रमा गएर लिन सकिने भएकाले यो विधि अपनाइएको छ।

तथ्याङ्क सङ्कलन

प्रस्तावित शोधमा निम्न दुई किसिमका सामग्रीहरू उपयोगमा ल्याइएको छ :

प्राथमिक स्रोत

अध्ययनको प्राथमिक स्रोतका रूपमा मेरो नेपाली किताब (२०७०) र साहित्य वाटिका (२०७४) पुस्तकलाई लिइएको छ।

द्वितीय स्रोत

अध्ययनको द्वितीय स्रोत अन्तर्गत नेपाली किताब र साहित्य वाटिका दुवै पुस्तकका सन्दर्भमा विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएका विचार, विभिन्न विद्वान तथा समीक्षकहरूको सहयोग लिइएको छ। समालोचक समीक्षकका विचार तुलनात्मक अध्ययन सम्बन्धी विज्ञका राय साथै अन्य पुस्तक र विभिन्न शोधपत्रहरू रहेका छन्। साथै नेपाली शब्दकोशलाई पनि आधार मानिएको छ।

अध्ययन विधि

सामग्री सङ्कलन पश्चात यस शोधलाई अध्ययन गर्न विशेषतः वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक र पुस्तकालय विधि प्रयोग गरिएको छ। आवश्यकता अनुसार विषय विज्ञका विचार, सल्लाह, सुझावलाई अध्ययनको विधिको रूपमा प्रयोग गरी

पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक/प्राज्ञिक र बाह्य गुणका विशेषताका आधारमा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण विधि

अनुसन्धानका लागि तथ्याङ्क मुख्य आधार सामग्री हो । तथ्याङ्क सङ्कलन कार्य निकै परिश्रमपूर्ण र जटिल हुने गर्दछ । अनुसन्धानमा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा विभिन्न विधिहरूको उपयोग गर्न सकिन्छ । यो गुणात्मक अनुसन्धान भएकाले शाब्दिक रूपमा सङ्कलन गरिएको प्रकृतिको असाङ्ख्यिक तथ्याङ्कहरूलाई विश्लेषण गरी तुलना गरिएको छ ।

सङ्कलित तथ्याङ्कहरूको विश्लेषणबाट मात्रै अनुसन्धानले पूर्ण आकार प्राप्त गर्ने भएकाले अनुसन्धानमा तथ्याङ्क विश्लेषण कार्य सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण हुन्छ । प्रस्तुत अध्ययन पाठ्यपुस्तकको गुण तथा विशेषताको तुलनामा आधारित हुने हुँदा सङ्कलित तथ्याङ्कलाई मूर्त रूप दिन तुलनात्मक, व्याख्यात्मक, विश्लेषणात्मक र समीक्षात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

अनुसन्धान प्रक्रिया

तथ्याङ्क विश्लेषण अध्ययन अनुसन्धानको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । विभिन्न स्रोतहरूबाट प्राप्त जानकारीलाई व्याख्या विश्लेषण गरी अन्तिम निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ । यस अनुसन्धानलाई निश्चित उद्देश्य प्राप्त र निष्कर्षमा पुऱ्याउन मुख्यतः पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरी सामग्रीहरू सङ्कलन गरिएको छ । सङ्कलित सामग्रीहरूको अध्ययन विश्लेषणका क्रममा सैद्धान्तिक आधार तयार पार्न विभिन्न पाठ्यपुस्तकहरू, शीर्षकसँग सम्बन्धित शोधपत्रहरू, भाषाशिक्षण सम्बन्धी पुस्तकहरू, प्रतिवेदनहरू साथै प्रकाशित र अप्रकाशित शोधपत्रबाट सामग्रीहरू सङ्कलन गरिएको छ । सामग्री सङ्कलन गरिसकेपछि पुस्तकालयीय विधिलाई आधार बनाएर विश्लेषण गरिएको छ । त्यसैगरी आवश्यकता अनुसार तालिकीकरण गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्र निर्माण गर्दा *कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताब (२०७०) र साहित्य वाटिका (२०७४) को तुलनाको विश्लेषण गरिएको छ ।*

अध्याय चार

व्याख्या विश्लेषण

बाह्य/भौतिक आधारमा कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिकाको तुलना

आवरण पृष्ठ

आवरण पृष्ठ भनेको पाठ्यपुस्तकको सबैभन्दा बाहिरको भित्री सौन्दर्य जोगाउनका निम्ति प्रयोग गरिएको कागज हो । यो पृष्ठ पाठ्यपुस्तकको सङ्केतक पनि हो र यसै पृष्ठले कुन तह, कक्षा तथा विषयको पुस्तक हो भन्ने कुरा बताउँछ (पौडेल, २०६६ : १९९) । यो आकर्षक चित्र र रङ्गको संयोजन भएको बाक्लो र चिल्लो हुनुपर्ने अपेक्षा गरिन्छ ।

कक्षा पाँचको नेपाली किताबको आवरण पृष्ठ सामान्य खालको देखिन्छ । यसमा १०० प्वाइन्टको अक्षरमा मेरो नेपाली र २५ प्वाइन्टको अक्षरमा कक्षा पाँच लेखिएको छ । सेतो पृष्ठभूमिमा तल र माथि सुन्तले रङका दुई-दुईवटा धर्काका बीचमा हल्का सुन्तले रङ्गकै पृष्ठभूमिमा सुन्तले रङले ठूलो अक्षरमा मेरो नेपाली र कालो रङले कक्षा पाँच लेखिएको छ । पछाडिको आवरणमा सेतो पृष्ठभूमिमा माथि कक्षा पाँचको कक्षागत गीत भनेर कालो अक्षरले लेखिएको छ । बीचमा सुन्तले रङको पृष्ठभूमिमा कालो मसीले कक्षागत गीत लेखिएको छ र अन्तिममा नेपाल सरकारको छापसहित प्रकाशक, वितरकको नाम, ठेगाना र मोनोग्राम टिकट दिइएको छ । पाठ्यपुस्तकको दुवै पृष्ठको बीचको साइडमा सेतो पृष्ठभूमिमा कालो मसीको प्रयोग गरी १७ प्वाइन्टको अक्षरमा मेरो नेपाली कक्षा ५ लेखिएको छ । कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिकाको आवरण पृष्ठलाई अनुसूची एक र दुईमा देखाइएको छ ।

कक्षा पाँचको साहित्य वाटिका किताबको आवरण पृष्ठ अत्यन्त राम्रो र रङ्गको प्रयोग पनि मिलाएको देखिन्छ । यसको आवरणमा गाढा निलो पृष्ठभूमिमाथि दाहिनेतिर पहुँलो पृष्ठभूमिमा छङ्के पारेर कालो रङ्गले संशोधित संस्करण लेखिएको छ । जसको अक्षर साइज १८ प्वाइन्टमा लेखिएको छ । किताबको माथि केन्द्रभागको दाहिनेतिर गाढा निलो पृष्ठभूमिमा हल्का पहुँलो रङ्गले मेरो नेपाली २३ प्वाइन्टमा लेखिएको छ । गाढा निलो

पृष्ठभूमिमा नै ७५ प्वाइन्टको अक्षरमा सेतो रङ्ग प्रयोग गरी कालो स्याडो दिइएको छ । पृष्ठभूमिकै माथिपट्टि गाढा निलो तलपट्टि हल्का निलो कलरमा पहुँलो पृष्ठभूमि राखी पुस्तकको देब्रेपट्टि चतुष्कोणभित्र ३० प्वाइन्टको अङ्कमा ५ लेखिएको छ । हल्का निलो बुट्ट पृष्ठभूमिमा सेतो कलरको उदाउँदा सूर्यमाथि विद्यालय भवनको तस्विर समावेश गरिएको छ । विद्यालयको तस्विर अगाडि साना विद्यार्थी भाइबहिनीहरू विद्यालय छिर्दै गरेको तस्विर अङ्कित गरिएको छ । विद्यालय भवनको माथिल्लो भागमा खरानी रङ्गको पृष्ठभूमिमा सेतो रङ्गले २५ प्वाइन्टमा विद्यालय लेखिएको छ । विद्यालय भवनको दुवै छेउमा हरिया रङ्गका रुखहरू अङ्कित छन् । पछाडिको आवरणमा सुगा कलरको पृष्ठभूमिमा पहुँलो बक्सको सिरानमा रातो पृष्ठभूमि प्रयोग गरी सेतो अक्षरमा हाम्रा प्रकाशनहरू लेखिएको छ । त्यसको ठीक मुनिपट्टि व्यापारिक प्रयोजनले आफ्ना पब्लिकेशनका किताबहरूको विज्ञापन गरिएको छ । त्यसको ठीक दाहिनेपट्टि पुस्तकको अगाडि पृष्ठलाई प्रयोग गरी पहुँलो पृष्ठभूमिमा कालो अक्षरले संशोधित संस्करण भनी दाहिने कुनामा अत्यन्त मसिनो अक्षर प्रयोग गरिएको छ भने गाढा सुगा कलरको पृष्ठभूमि प्रयोग गरी सेतो अक्षर प्रयोग गरी नेपाली साहित्य वाटिका लेखिएको छ । त्यसको ठीक मुनिपट्टि देब्रे साइडमा पहुँलो पृष्ठभूमिभित्र ३ मात्र फरक गरी अगाडिको जस्तोजस्तै विद्यालय र बालबालिकाको तस्विर समावेश गरिएको छ । साहित्य वाटिकाको मुनिपट्टि सेतो पृष्ठभूमिमा सत्याल प्रकाशकको लोगो प्रयोग गरी १९ प्वाइन्टको कालो रङ्गको अक्षर आफ्नो पब्लिकेशनको नाम लेखेर त्यसको ठीक मुनि निलो रङ्ग प्रयोग १७ प्वाइन्टको अक्षरमा प्रकाशक तथा वितरक लेखिएको छ । वितरककै देब्रेपट्टि छड्के अक्षरमा १० प्वाइन्टको अक्षरमा कालो मसीको प्रयोग गरी अक्षरको दुवैपट्टि मूल्य खुलाइएको छ । त्यसको ठीक मुनि सातो मसीको प्रयोग गरी २७ प्वाइन्टको अक्षरमा सोही पब्लिकेशनको नाम उल्लेख छ । त्यसको मुनिपट्टि दाहिने साइडमा नै लोगो समावेश छ भने पब्लिकेशनको ठेगाना, फोन नं., इमेल समावेश गरी त्यसको ठीक देब्रे भागमा मोनोग्राम कालो रङ्गमा समावेश गरिएको छ । पाठ्यपुस्तकको दुवै कभरको बीचको भागमा सुगा रङ्गको पृष्ठभूमिमा १६ प्वाइन्टको सेतो अक्षरमा मेरो नेपाली साहित्य वाटिका-५ लेखिएको छ ।

आकारप्रकार

आकारप्रकार भन्नाले पाठ्यपुस्तकको स्वरूप, सजावट तथा आकृति (साइज) भन्ने बुझिन्छ। भाषा पाठ्यपुस्तक ए फोर (डिमाइ) आकारको हुनुपर्ने मान्यता राखिन्छ। भाषापाठ्यपुस्तकको आकार विद्यार्थीको स्तर सुहाउँदो र विद्यार्थीहरूलाई बोक्न सजिलो हुने किसिमले छनोट गर्नुपर्दछ (भण्डारी र अन्य २०६८:२०१)। भाषापाठ्यपुस्तकको औसत लम्बाइ १०-१२ र चौडाइ ७-९ इन्च हुनु उपयुक्त मानिन्छ।

मेरो नेपाली किताब भाषापाठ्यपुस्तकको आकारप्रकारका दृष्टिले सामान्यतः ठीकै जस्तो लाग्दछ। डिमाइ (ए फोर) आकारसँग यो मिल्दोजुल्दो नै देखिन्छ। यसको लम्बाइ ९ इन्च र चौडाइ ७ इन्च रहेको छ। अगाडिको आवरण पृष्ठ, अन्य पृष्ठ र पछाडिको आवरण पृष्ठ बाहेक यस पाठ्यपुस्तकको मूल पाठ रहेको पृष्ठसङ्ख्या १३५ रहेको छ।

साहित्य बाटिका किताब भाषापाठ्यपुस्तकको आकारप्रकारका दृष्टिले अत्यन्त राम्रो देखिन्छ। डिमाइ (ए फोर) आकारमा रहेको यो पुस्तकको लम्बाइ ९ इन्च र चौडाइ ७ इन्च रहेको छ। अगाडिको आवरण पृष्ठ, अन्य पृष्ठ र पछाडिको आवरण पृष्ठ बाहेक यसको मूल पाठ रहेको पृष्ठसङ्ख्या १२० रहेको छ।

यसरी माथि उल्लेखित पुस्तकहरूको आकारप्रकार भाषापाठ्यपुस्तकसँग मिल्दोजुल्दो नै देखिन्छ। आकारप्रकारका दृष्टिले मेरो नेपालीभन्दा साहित्य बाटिका निकै आकर्षक देखिन्छ। यसको स्वरूपसँग पृष्ठसङ्ख्या मिलेको देखिन्छ। मेरो नेपाली किताबको लम्बाइ र चौडाइसँग सुहाउँदो नै छ।

कागजको गुणस्तर

भाषापाठ्यपुस्तकमा कागजको गुणस्तर राम्रो हुनुपर्दछ। कागज जति सेतो, चिल्लो, राम्रो र बाक्लो भयो त्यति आकर्षक र गुणस्तरीय मानिन्छ। चाँडै च्यातिने, दोब्रिने, भाँचिने, अक्षर उड्ने कागज पाठ्यपुस्तकका निम्ति गुणस्तरीय मानिँदैन (भण्डारी र अन्य, २०६८, पृ. २०३)। भाषापाठ्यपुस्तक अपेक्षाकृत गुणस्तरीय सेतो कागजमा छापिनु राम्रो मानिन्छ। नेपाली किताबमा कागजको स्तर अपेक्षाकृत राम्रो देखिँदैन। कागज बाक्लो त छ तर मसिनो, चिल्लो र सेतो भने छैन। घुमैलो रडको कागज छनोट भएको हुनाले छापिएका चित्र र अक्षरहरू आकर्षक देखिँदैन। यस्तो कागज चाँडै दोब्रिने, खुम्चिने, च्यातिने र भाँचिने हुनाले टिकाउ हुने कुरामा शङ्का गर्न सकिन्छ।

साहित्य वाटिका किताबको कागज स्तर अत्यन्त आकर्षक देखिन्छ । कागज खासै बाक्लो नभए पनि सेतो, चिल्लो र मसिनो छ । सेतो कागजको छनौट भएको हुनाले अक्षर र चित्रहरू स्पष्ट देखिएको छ । यस्तो कागज छिट्टै च्यातिने, खुम्चिने र दोब्रिने सम्भावना कम हुन्छ ।

यसरी कागजको गुणस्तरका दृष्टिले मेरो नेपालीभन्दा साहित्य वाटिका पाठ्यपुस्तक उपयुक्त छ । साहित्य वाटिकाको कागजले भाषापाठ्यपुस्तकको मर्म बोकेको छ तर मेरो नेपालीको कागज कम गुणस्तरीय छ जसका कारण किताब चाँडै च्यातिने, दोब्रिने, खुम्चिने र अक्षर तथा चित्र स्पष्ट नदेखिने जस्ता समस्या आउन सक्छन् । मेरो नेपाली किताबको आवरण कागजभन्दा साहित्य वाटिकाको आवरण कागज राम्रो छ । जुन प्लाष्टिक लेमिनेशन भएको त्यसैले सजिलै नच्यातिने र पानीले नभिज्ने देखिन्छ ।

छपाइ र बँधाइ

भाषा पाठ्यपुस्तकमा छपाइ र बँधाइलाई पनि विशेष ध्यान दिनुपर्दछ । छपाइका लागि गुणस्तरीय मसीको प्रयोग गर्नुपर्दछ । जुन नउड्ने र नफुल्ने हुनुपर्दछ । छपाइको समयमा शीर्षक, उपशीर्षक, पाठ्यपुस्तक आदिमा अक्षरको भिन्नतालाई ख्याल गरी त्यही अनुसार गाढा वा हल्का कालो कस्तो छापने हो सो ख्याल गर्नुपर्छ (शर्मा र पौडेल, २०६०:३७१) । पुस्तक छापिएपछि बँधाइलाई ध्यान दिनुपर्छ । बँधाइ वा सिलाइ बलियो हुनुपर्छ । स्टेपलर गर्नुभन्दा मोटो धागोको सिलाइ गम वा फेबिकलले टाँस्न सक्तियो भने बढी बलियो हुन्छ ।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तक आवरण बाहेक सबै एकै रङ वा कालो मसीमा छापिएको छ । शीर्षक, उपशीर्षक, अभ्यासका मूल प्रश्नहरू, कठिन शब्दहरू, सबै चित्रहरू गाढा कालो रङमा र पाठ्यवस्तु जति सबै हल्का कालो रङमा छापिएका छन् । यसरी एउटै रङमा छापिएको प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकको मसी मध्यम खालको देखिन्छ । गमले टाँसेर दुई ठाउँमा स्टेपलर त गरिएको छ तर नसिलाएको हुनाले टाँसिएका पानाहरू सजिलै छुट्टिने सम्भावना देखिन्छ ।

साहित्य वाटिका किताबमा आवरण पृष्ठमा गाढा निलो, पहेंलो, खैरो, सेतो, हल्का निलो, हरियो, सुगा र कालो मसीले छपाइ गरिएको छ भने भित्री पृष्ठहरूमा रातो, निलो,

कालो, पहुँलो, सुगा, हरियो, खैरो र सेतो मसीको प्रयोग गरिएको छ। पाठसङ्ख्यामा रातो पृष्ठभूमिमा सेतो मसी, पाठशीर्षकमा रातो मसी, उपशीर्षक, अभ्यासका मूल प्रश्नहरूमा गुलाबी मसी र अन्य पाठ्यवस्तुहरूमा कालो मसी प्रयोग गरिएको छ। यसरी हेर्दा विभिन्न रङ्गको संयोजन अत्यन्त राम्रै देखिन्छ। गमले टाँसेर दुई ठाउँमा स्टेपलर गरिए पनि धागोले नसिलाएको हुँदा बाँधाइ भने त्यति उत्कृष्ट देखिँदैन।

प्रस्तुत पुस्तकहरू बाँधाइका दृष्टिले कमजोर देखिन्छन्। साहित्य वाटिकामा विविधतायुक्त मसीको संयोजन भएकाले मेरो नेपाली किताबभन्दा छपाइ राम्रो छ तर विद्यार्थीले प्रत्येक पाठ पढिसकेपछि हासिल गर्नुपर्ने उपलब्धि खण्डमा भने कालो पृष्ठभूमिमा सेतो पृष्ठभूमिमा कालो मसीले साना अक्षर लेखिएको स्पष्ट देखिन्छ। मेरो नेपाली किताबमा कागज कम गुणस्तरीय भएकाले कालो मसीको छपाइ फुस्रो देखिन्छ।

अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ

भाषा पाठ्यपुस्तकमा अक्षरको आकार, अक्षर अक्षरबीच तथा तलमाथि, दायाँ बाँया किनारामा ठाउँ छोडाइ र अनुच्छेद गठनमा ध्यान दिनुपर्दछ। साना कक्षाहरूका पाठ्यपुस्तकमा ठुला अक्षर र ठुला कक्षाहरूमा क्रमशः अक्षराकार घटाउनुपर्दछ (भण्डारी र अन्य, २०६८:२०२-२०३)। आधारभूत तहका लागि १४-१६ प्वाइन्टसम्मका अक्षरहरू हुनु उपयुक्त मानिन्छ। पाठको मूल शीर्षक, उपशीर्षक, पाठ्यवस्तु र अभ्यासमा क्रमशः अक्षराकार घटाउँदै लानु भाषावैज्ञानिक दृष्टिले उपयुक्त मानिन्छ।

मेरो नेपाली किताबमा १४-२२ प्वाइन्टसम्मका अक्षरहरू प्रयोग गरिएका छन्। मुख्य शीर्षकमा २२ प्वाइन्ट, शब्दार्थ, पाठ्यवस्तु र अभ्यासमा १६ प्वाइन्टका र भूमिकामा पनि १६ प्वाइन्टका अक्षरहरू प्रयोग गरिएका छन्। अनुच्छेद गठन र तलमाथि किनाराको ठाउँ छोडाइ पनि उपयुक्त नै देखिन्छ। दायाँ बाँया किनारामा १.६ इन्च ठाउँ छोडिएको छ। कठिन शब्दहरूलाई पाठभित्र केही गाढा रङमा दिन खोजिए पनि मसी मधुरो भएर अन्य अक्षरसँग समान नै देखिन्छन्, नियालेर हेर्दा मात्रै ती शब्दहरू चिन्न सकिन्छ।

साहित्य वाटिका किताबमा १४-२६ प्वाइन्टसम्मका अक्षरहरू प्रयोग गरिएका छन्। मुख्य शीर्षकमा २६ प्वाइन्टका पाठ्यवस्तु र अभ्यासहरूमा १४-१६ प्वाइन्टका अक्षरहरू प्रयोग गरिएका छन्। यस पुस्तकमा मुख्य शीर्षकदेखि अभ्याससम्म आइपुग्दा क्रमशः

अक्षराकार घटाउँदै लिएको छ, दाँया बाँया किनारामा १.६ इन्च ठाउँ छोडिएको छ । अनुच्छेद विन्यास र तलमाथि किनाराको ठाउँ छोडाइ पनि उपयुक्त देखिन्छ ।

प्रस्तुत दुई पुस्तकहरूमा ठाउँ छोडाइमा समानता छ तर अक्षराकारमा समानता पाइँदैन । मूल शीर्षक, उपशीर्षक, पाठ्यवस्तु र अभ्यासमा दुवै पाठ्यपुस्तकमा अक्षराकार घटाउँदै लिएको देखिन्छ । मूल शीर्षक, उपशीर्षक, पाठ र अभ्यासका मूल प्रश्नमा साहित्य वाटिका किताबका अक्षरहरू मेरो नेपाली किताबका भन्दा साना छन्, शब्दार्थ र अभ्यासमा साहित्य वाटिकाभन्दा मेरो नेपाली किताबका अक्षरहरू ठुला छन् ।

मूल्य र सुलभता

आर्थिक पक्ष सधैं मनोविज्ञानसँग जोडिन्छ । अझ हाम्रो जस्तो अल्पविकसित मुलुकमा त भन पाठ्यपुस्तकमा निर्धारण गरिएको मूल्यले अभिभावकहरूमा ठुलो प्रभाव पार्ने गरेको देखिन्छ (पौडेल, २०६६:२००-२०१) । विद्यालयहरूमा अनिवार्य रूपमा पठनपाठन हुने पाठ्यपुस्तकमा पढाइ सुरु हुनुभन्दा अगावै सम्बन्धित ठाउँमा पुगनुपर्दछ, यसो भएमा मात्रै पाठ्यपुस्तकको सही प्रयोग गर्न सकिन्छ । सामान्यतया: पाठ्यपुस्तकहरूमा कम मूल्य र सर्वसुलभता दुवैको अपेक्षा गरिन्छ ।

मेरो नेपाली किताबमा मूल्य तोकिएको छैन । यो पुस्तक सामुदायिक तथा सरकारी विद्यालयहरूमा निःशुल्क वितरण गरिन्छ । निःशुल्क वितरणको व्यवस्था सरकारले मिलाए पनि सर्वसुलभताका सन्दर्भमा भने विद्यार्थी र अभिभावकहरूको गुनासो देखिन्छ । प्रायः विद्यालय तहका सरकारले वितरण गर्ने पुस्तकहरू केही वर्षयता नेपालमा समयमा उपलब्ध हुन नसकेको देखिन्छ । यस समस्याबाट नेपाली किताब पनि अलग रहन सकेको छैन ।

साहित्य वाटिकामा मूल्य रु. १७४ तोकिएको छ । नेपालको सन्दर्भमा यसलाई सहूलियतपूर्ण मूल्य मान्न सकिन्छ । चर्को शुल्क लिएर पठनपाठन हुने संस्थागत विद्यालयहरूमा पाठ्यपुस्तक पनि महङ्गो हुने हुँदा अभिभावकहरूमा निकै आर्थिक बोझ पर्ने गरेको देखिन्छ । जहाँतहाँ नपाइने विद्यालयले सिफारिस गरेको पुस्तक पसलमा मात्र पाइने र चाहिएको समयमा पुस्तक उपलब्ध नहुने अभिभावक र विद्यार्थीहरूको गुनासो साहित्य वाटिकाका सन्दर्भमा पनि भेटिन्छ ।

मेरो नेपालीमा मूल्य तोकिएको छैन भने साहित्य वाटिका निकै महङ्गो देखिन्छ । निःशुल्क पाइए पनि नेपाली किताब सर्वसुलभ नदेखिएको वर्तमान अवस्था छ । निजी स्तरबाट छापिने सीमित संस्थागत विद्यालयहरूमा पठनपाठन हुने भएर पनि साहित्य वाटिका खासै सर्वसुलभ नभएको अभिभावक तथा विद्यार्थीहरूले बताए पनि मेरो नेपालीको जस्तो जटिल अवस्था यसमा देखिँदैन ।

आन्तरिक/प्राज्ञिक आधारमा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिकाको तुलना

विषयवस्तु/पाठ्यवस्तु

भाषा पाठ्यपुस्तकमा व्यवस्था गरिएका बोध र अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित सीपका स्रोतहरू नै पाठ्यवस्तु वा विषयवस्तु हुन् । पाठ्यवस्तुहरू भाषापाठ्यपुस्तकमा विभिन्न साहित्यिक र साहित्येतर विधासँग सम्बन्धित भएर शीर्षक, उपशीर्षक र शब्दभण्डार, भाषा तत्त्व आदिका रूपमा समेटिएका हुन्छन् (भण्डारी र अन्य २०६८:२०३) । ती पाठ्यवस्तुहरूले भाषिक, संरचनागत, शैलीगत, अभ्यासगत, तथ्यगत, स्तरगत र पाठ्यक्रम अनुरूपता जस्ता विशेषतालाई अँगालेको हुनुपर्दछ । साथै विषयवस्तु मनोरञ्जनात्मक, सन्देशमूलक, सूचनामूलक, कल्पनाशील, व्यावहारिक आदि प्रकृतिको हुनुपर्दछ ।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा कविता, कथा, प्रबन्ध/निबन्ध, संवाद, चिठी विधागत पाठहरू, शब्दार्थ, शब्दभण्डार, उच्चारण र हिज्जे भाषातत्त्व/व्याकरण र अन्य अभ्यासात्मक पाठ्यवस्तुहरू समावेश गरिएका छन् । यस पाठ्यपुस्तकमा भएका कविताहरूमा, नैतिक दृष्टान्त (लेखनाथ पौडेल), किसानको रहर (साभार, महेन्द्रमाला), नदी (माधवप्रसाद घिमिरे), देशको माटो (कृष्णप्रसाद पराजुली), राष्ट्रिय गौरव (घटराज भट्टराई) गरी ५ वटा रहेका छन् । त्यसैगरी कथाहरूमा कर्मको फल (सम्पादन मण्डल), आँखाको ज्योति (सम्पादन मण्डल), अनौठा प्रश्न (सम्पादन मण्डल), प्रेरणा (सम्पादन मण्डल), सबैभन्दा ठुला भक्त (सम्पादन मण्डल), पश्चाताप (सम्पादन मण्डल) गरी छवटा रहेका छन् ।

निबन्ध/प्रबन्धहरूमा कामको महिमा, समय, हाम्रो यात्रा, सिक्नुपर्ने कुरा, नर्सको जीवन, किताब कसरी बन्छ गरी ६ वटा रहेका छन् । रूपकहरूमा दीपक र प्रहरी (संवाद), मामा र माइजू (संवाद) र परीक्षाको तयारी (संवाद) गरी ३ वटा रहेका छन् । चिठी अन्तर्गत साथीलाई चिठी र विरामी विदाको निवेदन गरी २ वटा रहेका छन् । त्यस्तै प्रत्येक पाठको

अन्त्यमा अभ्यास रहेका छन् । यसरी एक शैक्षिक सत्रका लागि मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा विविध विधाहरू समेटिएका २२ वटा पाठहरू रहेका छन् । विविध भाषिक सीप तथा क्रियाकलापसँग सम्बन्ध गरी पाठ्यवस्तु सिकाउनुपर्ने हुँदा २२० दिनमा किताब पूरा गर्न मुस्किल पर्दैन ।

साहित्य वाटिका पाठ्यपुस्तकमा कविता, कथा, जीवनी, चिठी र रूपक जस्ता विधागत पाठहरू असजिला शब्दको अर्थ, अभ्यास, व्याकरण र अन्य अभ्यासात्मक पाठ्यवस्तुहरू समावेश गरिएको छ । यस पाठ्यपुस्तकमा भएका कविताहरू सधैं सबै राम्रो (छायादत्त न्यौपाने), वन रहे (खेमलाल पोखरेल), बीस वर्षपछि (मञ्जुल), पुग्दैन एउटै सगरमाथाले (रमेश क्षितिज), उपकारी बनौं (सम्पादन मण्डल) गरी ५ वटा रहेका छन् । प्रबन्धहरूमा हाम्रा राष्ट्रिय चिन्हहरू, शिवरात्रि, राष्ट्रिय सङ्ग्रालय, मेरो प्यारो नेपाल, गोसाइकुण्ड, मेरो गौरव गरी ६ वटा रहेका छन् । त्यस्तै कथाहरू, राजकुमारी जलजला, लोभको फल, पश्चाताप, मातृभूमिको माया, मूर्ख बाख्रो, अज्ञानताको फल गरी ६ वटा रहेका छन् । सबै कथामा लेखकको नाम उल्लेख गरिएको छैन । जीवनीहरू लेखनाथ पौडेल र नारायण गोपाल गरी २ वटा रहेका छन् । अनि चिठी अन्तर्गत भाञ्जीलाई चिठी र सम्पादकलाई चिठी रहेको छ । त्यस्तै प्रत्येक पाठको अन्त्यमा असजिलो शब्दको अर्थ, अभ्यास र व्याकरणलाई विषयवस्तु/पाठ्यवस्तुका रूपमा दिइएको छ ।

यसरी एक शैक्षिक सत्रका लागि साहित्य वाटिकामा विविध विधाहरू समेटिएका २२ वटा पाठहरू रहेका छन् । विविध भाषिक सीप तथा क्रियाकलापहरूसँग सम्बन्ध गरी पाठ्यपुस्तक सिकाउनुपर्ने हुँदा २२० दिनका लागि २२ वटा पाठ ठिकै देखिन्छ ।

प्रस्तुत दुई पाठ्यपुस्तकहरूमा समावेश पाठ्यवस्तुहरू नियाल्दा पाठगत हिसाबले मेरो नेपाली र साहित्य वाटिकामा बराबर पाठ रहेका छन् । दुवै पुस्तक विधाका रूपमा रहेका कविता र कथा ५/५ वटा भए पनि मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा जीवनी समावेश गरिएको छैन भने साहित्य वाटिकामा २ वटा जीवनीहरू समावेश छन् । दुवै पाठ्यपुस्तकमा चिठी २/२ वटा समावेश छन् । दुवै पाठ्यपुस्तकमा प्रबन्ध/निबन्ध ६/६ वटा समावेश छन् । मेरो नेपाली किताबमा संवाद ३ वटा समावेश छन् भने साहित्य वाटिकामा १ वटा मात्र संवाद समावेश छ । यसरी हेर्दा यी दुई पाठ्यपुस्तकमा विषयवस्तुको स्वरूप समान भए पनि विषयवस्तुको प्रस्तुतीकरणमा भने भिन्नता पाइन्छ ।

विधाको छनौट

पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यवस्तु प्रस्तुत गर्ने मुख्य आधार विधाहरू हुन्। विधाकै माध्यमबाट भाषिक लक्ष्य पूरा गरिने भएकाले भाषाशिक्षणमा र भाषापाठ्यपुस्तकमा विधाको सर्वाधिक महत्त्व हुन्छ (पौडेल २०६६ : १८९)। विधा छनौट गर्दा विद्यार्थीको भाषिक, बौद्धिक स्तर, कक्षा/तह, पाठ्यक्रम, सरलदेखि जटिलको क्रम, राष्ट्रिय एकता, सद्भाव, सहिष्णुता, देशप्रेम, संस्कृतिप्रेम र जातीय स्वाभिमान जस्ता कुरामा सहयोगी छु छैन भन्ने कुरा ख्याल गर्नुपर्दछ।

मेरो नेपाली कक्षा पाँच र साहित्य वाटिका कक्षा पाँचमा समावेश गरिएका विभिन्न विधा, विधागत पाठहरू र विधा समेटिएका क्षेत्रलाई यसप्रकार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ।

तालिका नं. ४.१ : कथाको क्षेत्रगत तुलना

क्र.स.	निर्देशित क्षेत्र	मेरो नेपाली		साहित्य वाटिका	
		पाठ	समेटिएको क्षेत्र	पाठ	समेटिएको क्षेत्र
१.	लोक कथा	कर्मको फल	नीतिकथा	राजकुमारी जलजला	पौराणिक कथा
२.	नीति कथा	आँखाको ज्योति	नीतिकथा	लोभको फल	नैतिक कथा
३.	पौराणिक कथा	अनौठा प्रश्न	ऐतिहासिक कथा	पश्चात्ताप	ऐतिहासिक कथा
४.	ऐतिहासिक कथा	प्रेरणा	सामाजिक कथा	मातृभूमिको माया	सामाजिक कथा
५.	आधुनिक कथा	सबैभन्दा ठुलो भक्त	ऐतिहासिक कथा	मूर्ख बाख्रो	नैतिक कथा
६.	सामाजिक कथा	पश्चात्ताप	ऐतिहासिक कथा	अज्ञानताको फल	नैतिक कथा

(स्रोत: आधारभूत पाठ्यक्रम (१-८) २०७०)

माथिको तालिका अनुसार प्रस्तुत दुई पाठ्यपुस्तकमा समावेश भएका कथाहरूले निर्देशित क्षेत्रहरू नै समेटेको देखिन्छ तर साहित्य वाटिकामा नीति कथा, सामाजिक कथा र ऐतिहासिक कथा राखिएको छैन। सङ्ख्यात्मक रूपमा मेरो नेपाली र साहित्य वाटिकामा ६/६ वटा कथा राखिएको छ।

तालिका नं. ४.२ : कविता विधाको क्षेत्रगत तुलना

क्र.स.	निर्देशित क्षेत्र	मेरो नेपाली		साहित्य वाटिका	
		पाठ	समेटिएको क्षेत्र	पाठ	समेटिएको क्षेत्र
१.	छन्दलय	नैतिक दृष्टान्त	छन्दलय	सधैं सबै राम्रो	गीतिलय
२.	लोकलय	किसानको रहर	लोकलय	वन रहे	गीतिलय
३.	गीतिलय	नदी	गीतिलय	बीस वर्षपछि	गीतिलय
४.		देशको माटो	गीतिलय	पुग्दैन एउटै सगरमाथाले	गीतिलय
५.		राष्ट्रिय गौरव	छन्दलय	उपकारी बनौं	गीतिलय

(स्रोत: आधारभूत पाठ्यक्रम (१-८) २०७०)

माथिको तालिका हेर्दा दुवै पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रमले निर्देशित गरेका क्षेत्रहरू समेटिएका छन्। दुवै पाठ्यपुस्तकमा कविता सङ्ख्यामा समानता देखिन्छ र दुवैमा गीतिलयका कविता बढी रहेका छन्।

तालिका नं. ४.३ : प्रबन्ध/निबन्ध विधाको क्षेत्रगत तुलना

क्र.स.	निर्देशित क्षेत्र	मेरो नेपाली		साहित्य वाटिका	
		पाठ	समेटिएको क्षेत्र	पाठ	समेटिएको क्षेत्र
१.	सामाजिक/ सांस्कृतिक	कामको महिमा	सामाजिक/ सांस्कृतिक	राम्रा राष्ट्रिय चिन्हहरू	औपदेशिक/ ज्ञानमूलक
२.	प्राकृतिक/ वातावरणीय	समय	प्राकृतिक/ वातावरणीय	शिवरात्री	सामाजिक/ सांस्कृतिक
३.	कलात्मक	हाम्रो यात्रा	कलात्मक	राष्ट्रिय सङ्ग्रहालय	औपदेशिक/ ज्ञानमूलक
४.	वैज्ञानिक/ प्राविधिक	सिक्नुपर्ने कुरा	कलात्मक	मेरो प्यारो नेपाल	प्राकृतिक/ वातावरणीय
५.		नर्सको जीवन	वैज्ञानिक/ प्राविधिक	गोसाइँकुण्ड	प्राकृतिक/ वातावरणीय
		किताब कसरी बन्छ	वैज्ञानिक/ प्राविधिक	मेरो गौरव	

(स्रोत: आधारभूत पाठ्यक्रम (१-८) २०७०)

माथिको तालिका हेर्दा दुवै पाठ्यपुस्तकमा ६/६ वटा निबन्ध/प्रबन्ध राखिएको छ। मेरो नेपाली किताबमा पाठ्यक्रमद्वारा निर्देशित क्षेत्रभित्रै रहेर निबन्धहरू राखिएको छ। साहित्य वाटिकामा ३ वटा निर्देशित क्षेत्रकै निबन्ध राखिएको छ। पाठ १२ र १३ मा क्रमशः दुईवटा निबन्धहरू राखिएको छ। यो पाठ्यवस्तु छनोटका दृष्टिले उपयुक्त मानिंदैन। मेरो नेपालीमा पनि पाठ ५ र पाठ ६ मा क्रमशः प्रबन्ध/निबन्ध विधा राखिएको छ।

तालिका नं. ४.४ : जीवनी विधाको क्षेत्रगत तुलना

क्र.स.	निर्देशित क्षेत्र	मेरो नेपाली		साहित्य वाटिका	
		पाठ	समेटिएको क्षेत्र	पाठ	समेटिएको क्षेत्र
१.	साहित्यकार/ कलाकार		राष्ट्रिय/साहित्यकार /प्रेरक व्यक्तित्व	लेखनाथ पौड्याल	कवि शिरोमणि /प्रेरक व्यक्तित्व
२.	विचारक		अन्तर्राष्ट्रिय/	नारायण	स्वर सम्राट
३.	आविष्कारक		आविष्कारक /प्रेरक	गोपाल	गायक
४.	प्रेरक व्यक्तित्व		व्यक्तित्व		/प्रेरक व्यक्तित्व

(स्रोत: आधारभूत पाठ्यक्रम (१-८) २०७०)

माथिको तालिका हेर्दा मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा निर्देशित क्षेत्रभित्र नरहेको पाइयो । यस पाठ्यपुस्तकमा जीवनी समावेश नै गरिएको छैन । साहित्य वाटिकामा एकजना कवि शिरोमणि व्यक्तित्व र स्वर सम्राट नारायण गोपाल गरी जम्मा २ वटा जीवनी राखिएको छ ।

तालिका नं. ४.५ : रूपक/संवाद विधाको क्षेत्रगत तुलना

क्र.स.	निर्देशित क्षेत्र	मेरो नेपाली		साहित्य वाटिका	
		पाठ	समेटिएको क्षेत्र	पाठ	समेटिएको क्षेत्र
१.	संवाद	बाल दिवश	संवाद	धुम्रपान गर्न गर्नु हुँदैन नि !	संवाद
२.	वादविवाद	रिसको औषधि	संवाद		
३.		परीक्षाको तयारी	संवाद		

(स्रोत: आधारभूत पाठ्यक्रम (१-८) २०७०)

आधारभूत पाठ्यक्रम (२०७०) मा रूपक/संवाद अन्तर्गत छुट्याइएको छ । मेरो नेपाली किताबमा निर्देशित क्षेत्र पालना गरिएको छैन । साहित्य वाटिकामा निर्देशित क्षेत्र

बाहिर रहेरको पाइयो । उमेरको स्तर अनुसार बालबालिकालाई छलफल, तर्कवितर्क गर्ने बानीको विकास गर्नका लागि वादविवाद अनिवार्य मानिन्छ तर दुवै पाठ्यपुस्तकमा यो नियम पालना गरेको देखिँदैन ।

तालिका नं. ४.६ : चिठी विधाको क्षेत्रगत तुलना

क्र.स.	निर्देशित क्षेत्र	मेरो नेपाली		साहित्य वाटिका	
		पाठ	समेटिएको क्षेत्र	पाठ	समेटिएको क्षेत्र
१.	घरायसी	साथीलाई चिठी	घरायसी	भाञ्जीलाई चिठी	घरायसी
२.	कार्यालयीय	विरामी विदाको निवेदन	कार्यालयीय	सम्पादकलाई चिठी	कार्यालयीय

(स्रोत: आधारभूत पाठ्यक्रम (१-८) २०७०)

तालिकामा दिइएका चिठीहरूको विवरण हेर्दा मेरो नेपाली किताब र साहित्य वाटिकामा पाठ्यक्रमको निर्देशित क्षेत्र पालना गर्दै एउटा घरायसी र एउटा कार्यालयीय चिठी राखिएको छ ।

तालिका नं. ४.७ : भाषातत्त्व/व्याकरणको क्षेत्रगत तुलना

क्र.स.	निर्देशित क्षेत्र	मेरो नेपाली	साहित्य वाटिका
१.	पदसङ्गति	पद सङ्गति	पद सङ्गति
२.	काल	काल	काल
३.	पक्ष		
४.	भाव/अर्थ		
५.	वाक्य परिवर्तन		वाक्य परिवर्तन
६.	वाच्य परिवर्तन		वाच्य परिवर्तन
७.	शब्दवर्ग	शब्दवर्ग	शब्दवर्ग
८.	कारक र विभक्ति	कारक र विभक्ति	कारक र विभक्ति
९.	लेख्य चिह्न	लेख्य चिह्न	लेख्य चिह्न
१०.	वर्ण विन्यास	वर्ण विन्यास	वर्ण विन्यास

(स्रोत: आधारभूत पाठ्यक्रम (१-८) २०७०)

प्रस्तुत तालिका अनुसार दुवै पाठ्यपुस्तकले पाठ्यक्रमद्वारा निर्देशित व्याकरणका क्षेत्रहरू समेटिएका छन् । मेरो नेपाली किताबमा प्रत्येक पाठ अन्त्य हुने बित्तिकै व्याकरणका अभ्यासहरू दिइएको छ भने साहित्य वाटिकाको प्रत्येक पाठको नमुना अभ्यासपछि व्याकरण खण्ड छुट्टै समावेश छ ।

तालिका नं. ४.८ : शब्दभण्डार र उखानटुक्काको क्षेत्रगत तुलना

क्र.स.	निर्देशित क्षेत्र	मेरो नेपाली	साहित्य वाटिका
१.	पर्यायवाची	पर्यायवाची	पर्यायवाची
२.	विपरीतार्थी	विपरीतार्थी	विपरीतार्थी
३.		श्रुतिसमभिन्नार्थी	श्रुतिसमभिन्नार्थी
४.	अनेकार्थी	अनेकार्थी	अनेकार्थी
५.	पारिभाषिक/प्राविधिक	पारिभाषिक/प्राविधिक	पारिभाषिक/प्राविधिक
६.	अनुकरणात्मक	अनुकरणात्मक	अनुकरणात्मक
७.	उखानटुक्का	उखानटुक्का	उखानटुक्का

(स्रोत: आधारभूत पाठ्यक्रम (१-८) २०७०)

माथिको तालिकाले के स्पष्ट पार्दछ भने मेरो नेपाली र साहित्य वाटिका दुवै पाठ्यपुस्तकले पाठ्यक्रमले निर्देशित गरेका क्षेत्रहरूलाई उखानटुक्का अन्तर्गत समेटेका छन् । साहित्य वाटिकामा भने आगन्तुक र तत्सम शब्दलाई पनि समेटिएको देखिन्छ । यो थप ज्ञानका लागि उपयोगी सामग्री भए पनि कक्षा पाँचका विद्यार्थीको स्तर अनुसार बोझिलो हुने देखिन्छ । प्रस्तुत शब्दभण्डार र उखानटुक्कालाई मेरो नेपालीमा मूल अभ्यास पछाडि राखिएको छ । दुवै पाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डारको लागि प्रशस्त अभ्यासहरू दिइएको छ ।

यसरी कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिका दुवै भाषापाठ्यपुस्तकले पाठ्यक्रम अनुरूप नै विधा र विधाका क्षेत्रगत विविधता समावेश गरेको देखिन्छ । तथापि साहित्य वाटिकाले भने आधारभूत पाठ्यक्रमभन्दा बाहिर रहेर पनि कतिपय विधाका क्षेत्रहरू छनौट गरेको पाइन्छ, जसले गर्दा कतिपय स्थानमा विद्यार्थीलाई भाषिक कठिनाई उत्पन्न हुने देखिन्छ । विधा तथा विषयवस्तु रखाइको क्रम, विद्यार्थीको स्तर, पाठको संयोजन,

भाषागत, शैलीगत र संरचनागत जटिलता अनि लेखकहरूको वैचारिक अनि लेखकहरूको वैचारिक सुझबुझ जस्ता कतिपय दृष्टिकोणहरू दुवै पाठ्यपुस्तकमा नमिलेको देखिन्छ, अभि साहित्य वाटिकामा यो बढी मात्रामा रहेको पाइन्छ। भट्ट हेर्दा नदेखिने तर भाषा सिकाइमा असर पर्न सक्ने सानातिना कुराहरू जस्तै विधाहरूको रखाइक्रम, सन्तुलन, पाठ्यक्रम अनुरूपता, भाषिक जटिलता, विषयवस्तु तथा अधिक अभ्यासको बोझलाई मिलाउन सकेको खण्डमा साहित्य वाटिकालाई पनि भाषापाठ्यपुस्तकका रूपमा खासै खोट लगाउन सकिँदैन थियो।

पाठको प्रस्तुतीकरण

पाठको प्रस्तुतीकरण भनेको छनौट गरिएका विधागत विषयहरूलाई व्यवस्थित र वैज्ञानिक अनुक्रममा राख्ने योजना हो (शर्मा र पौडेल २०६० : २८९)। भाषा पाठ्यपुस्तकमा विधाको छनौट भइसकेपछि तिनलाई सरलदेखि जटिलको क्रममा विद्यार्थीहरूको तह, उमेर, रुचि, आवश्यकता, सिकाइको प्रवृत्ति आदिलाई ख्याल गर्दै एउटा पाठ र अर्को पाठबीच अन्तरसम्बन्ध कायम हुने गरी पाठको प्रस्तुतीकरण गर्नुपर्दछ।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा भएका २२ वटा पाठहरूलाई कथा (६), कविता (५), प्रबन्ध/निबन्ध (६), रूपक/संवाद (३) र चिठी (२) गरी ५ वटा विधामा बाँडिएको छ साथै साहित्य वाटिकामा भएका २२ वटा पाठहरूलाई पनि कविता (५), प्रबन्ध/निबन्ध (६), कथा (६), चिठी (२), रूपक/संवाद (१), जीवनी (२) गरी ६ वटा विधामा बाँडिएको छ। दुवै पाठ्यपुस्तकमा भएका विधागत पाठहरूको प्रस्तुति क्रमलाई यसरी तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ४.९ : विधागत पाठको तुलना

मेरो नेपाली		साहित्य वाटिका	
विधाको प्रस्तुतीकरण क्रम	पाठ	विधाको प्रस्तुतीकरण क्रम	पाठ
कविता	नैतिक दृष्टान्त	कविता	सधैं सबै राम्रो
कथा	कर्मको फल	कथा	राजकुमारी जलजला
प्रबन्ध/निबन्ध	कामको महिमा	जीवनी	लेखनाथ पौड्याल
कविता	किसानको रहर	प्रबन्ध/निबन्ध	हाम्रा राष्ट्रिय चिह्नहरू
प्रबन्ध/निबन्ध	आँखाको ज्योति	रूपक/संवाद	धुम्रपान त गर्नु हुँदैन नि !
प्रबन्ध/निबन्ध	समय	कविता	वन रहे
रूपक/संवाद	बाल दिवश	कथा	लोभको फल
कथा	अनौठा प्रश्न	कविता	बीस वर्षपछि
प्रबन्ध/निबन्ध	हाम्रो यात्रा	प्रबन्ध/निबन्ध	शिवरात्रि
चिठी	साथीलाई चिठी	चिठी	भाञ्जीलाई चिठी
कविता	नदी	कथा	पश्चात्ताप
कथा	प्रेरणा	प्रबन्ध/निबन्ध	राष्ट्रिय सङ्ग्रहालय
रूपक/संवाद	रिसको औषधी	प्रबन्ध/निबन्ध	मेरो प्यारो नेपाल
प्रबन्ध/निबन्ध	सिक्नुपर्ने कुरा	चिठी	सम्पादकलाई चिठी
चिठी	विरामी विदाको निवेदन	कथा	मातृभूमिको माया
कविता	देशको माटो	प्रबन्ध/निबन्ध	गोसाइँकुण्ड
कथा	सबैभन्दा ठूला भक्त	कविता	पुग्दैन एउटै सगरमाथाले
रूपक/संवाद	परीक्षाको तयारी	जीवनी	नारायण गोपाल
प्रबन्ध/निबन्ध	नर्सको जीवन	प्रबन्ध/निबन्ध	मेरो गौरव
कविता	राष्ट्रिय गौरव	कथा	मूर्ख बाख्रो
कथा	पश्चात्ताप	कविता	उपकारी बनौं
प्रबन्ध/निबन्ध	किताब कसरी बन्छ	कथा	अज्ञानताको फल

माथिको तालिका अनुसार दुवै पाठ्यपुस्तकमा पाठको प्रस्तुतीकरण ढाँचा सही नभएको देखिन्छ। दुवै पाठ्यपुस्तकको सुरुवात कविताबाट भएको छ। त्यसमा पनि दुवै पाठ्यपुस्तकमा भाषिक जटिलतायुक्त कविता भएकाले विद्यार्थीहरूलाई सुरुवातमै भाषिक अस्पष्टता र भार प्रदान गरिएको देखिन्छ। मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकको 'नैतिक दृष्टान्त' कविता जटिल देखिन्छ। मेरो नेपालीमा दोस्रो पाठमा कथा राखिएको छ। यो प्रस्तुतीकरणका दृष्टिले उचित छ। दुवै पाठ्यपुस्तकमा कविता, कथा, जीवनी, प्रबन्ध/निबन्ध, रूपक/संवाद र चिठी गरी सरलबाट जटिलको क्रममा राखेर पाठको सुरुवात गरेको भए पाठ रुचिपूर्ण तथा छनौट र स्तरणका हिसाबले पनि उपयुक्त हुने थियो।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा राखिएको 'नैतिक दृष्टान्त' कविता, साहित्य वाटिकाको 'राष्ट्रिय सङ्ग्रहालय' प्रबन्ध/निबन्ध पाँच कक्षाका विद्यार्थीको बौद्धिक स्तरभन्दा माथिल्लो अनुभव हुन्छ। साहित्य वाटिकाको भन्दा मेरो नेपालीमा पाठको प्रस्तुतीकरण केही उपयुक्त भए पनि खासै उत्कृष्ट छैन किनभने यहाँ लगातार पाठ ५ र ६ मा प्रबन्ध/निबन्ध राखिएको छ। साहित्य वाटिकामा भन्ने प्रबन्ध/निबन्ध जस्तो बौद्धिक विधालाई पाठ १२ र १३ मा निरन्तर निबन्ध राखिएको छ र चिठी विधाका ठाउँमा 'समय' भन्ने प्रबन्ध/निबन्ध राखिएको छ। यो निकै राम्रो पाठ्यसामग्री भए पनि धेरै बौद्धिक भएकाले कक्षा ८-९ तिर मात्र उपयुक्त हुने देखिन्छ।

यसरी कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिका दुवै पाठ्यपुस्तकमा विधाको क्षेत्र अनुरूप र चक्रीय रूपमा एकअर्का पाठबीच अन्तरसम्बन्ध कायम हुने गरी पाठहरू राखिएको छैन। मेरो नेपालीमा कविता, कथा, प्रबन्ध/निबन्ध, कविता, प्रबन्ध/निबन्ध, प्रबन्ध/निबन्ध, रूपक/संवाद, कथा, प्रबन्ध/निबन्ध, चिठी, कविता, कथा, रूपक/संवाद, प्रबन्ध/निबन्ध, चिठी, कविता, कथा, रूपक/संवाद, प्रबन्ध/निबन्ध, कविता, कथा र प्रबन्ध/निबन्धको क्रममा पाठहरू प्रस्तुत गरिएको छ। साहित्य वाटिकामा कविता, कथा, जीवनी, प्रबन्ध/निबन्ध, रूपक/संवाद, कविता, कथा, कविता, प्रबन्ध/निबन्ध, चिठी, कथा, प्रबन्ध/निबन्ध, प्रबन्ध/निबन्ध, चिठी, कथा, प्रबन्ध/निबन्ध, कविता, जीवनी, प्रबन्ध/निबन्ध, कथा, कविता, कथाको क्रममा पाठहरू प्रस्तुत गरिएको छ। भाषा पाठ्यक्रममा विषयवस्तु मिल्ने विधाका पाठहरूलाई ३,४ वा ५ वटा पाठहरूको एकाइ वा

समूह बनाइ क्रमशः कथा, जीवनी, कविता वा कथा, जीवनी, कविता, निबन्ध वा कथा, जीवनी, कविता, निबन्ध र अन्य गरी सरलबाट जटिलको क्रममा राख्ने गरेको पाइन्छ तर प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकहरूमा यो व्यवस्था नभएको पाइएकाले दुवै पाठ्यपुस्तकले यही प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने देखिन्छ ।

पाठको विविधता

पाठको विविधता भनेको विषयवस्तुका रूपमा छनौट भएका पाठहरूको विधागत र क्षेत्रगत भिन्नपन हो (शर्मा र पौडेल, २०६०:२८९) । विधागत विविधता भनेको कथा, कविता, जीवनी, निबन्ध, रूपक आदि विधाका पाठहरूको सङ्ख्यात्मक सन्तुलन मिलाउनु हो भने क्षेत्रगत विविधता भनेको कथा, कविता, जीवनी आदि विधाका पाठहरू सांस्कृतिक, प्राकृतिक, आधुनिक, सामाजिक, मनोवैज्ञानिक आदि कुन क्षेत्रका कति-कति सङ्ख्यामा राख्ने भनी निर्धारण गर्ने कार्य हो ।

कक्षा पाँचका मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा कथा, कविता, निबन्ध/प्रबन्ध, रूपक/संवाद, चिठी, व्याकरण र शब्दभण्डार गरी सातवटा विधाका पाठ्यवस्तुहरू राखिएको छ । साहित्य वाटिका भाषापाठ्यपुस्तकमा कथा, कविता, जीवनी, निबन्ध/प्रबन्ध, रूपक/संवाद, चिठी, व्याकरण र शब्दभण्डार गरी आठवटा विधाका पाठ्यवस्तुहरू राखिएको हुनाले विधागत विविधता कायम भएको अनुभव हुन्छ । विधागत विविधताभित्र क्षेत्रगत विविधता पनि कायम गर्ने प्रयास गरिएको छ । व्याकरण र शब्दभण्डारको क्षेत्रगत विविधता पनि दुवै पाठ्यपुस्तकमा समान देखिँदैन । व्याकरण र शब्दभण्डार बाहेक अन्य विधाहरू र तिनभित्रका विविधतालाई यसरी तालिकामा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. ४.१० विधाको क्षेत्रगत तुलना

क्र.सं.	विधागत विविधता	क्षेत्रगत विविधता	
		मेरो नेपाली	साहित्य वाटिका
१.	कथा	लोककथा (१)	पौराणिक कथा (१)
		नीति कथा (१)	नीति कथा (३)
		पौराणिक कथा (१)	ऐतिहासिक कथा (१)
		ऐतिहासिक कथा (१)	सामाजिक कथा (१)
		आधुनिक कथा (१)	
		सामाजिक कथा (१)	
२.	कविता	छन्दलय (१)	गीतिलय (५)
		लोकलय (१)	
		गीतिलय (३)	
३.	जीवनी		राष्ट्रिय प्रेरक व्यक्तित्व (२)
४.	प्रबन्ध/निबन्ध	सामाजिक/सांस्कृतिक (१)	औपदेशिक/ज्ञानमूलक (२)
		प्राकृतिक/वातावरणीय (१)	सामाजिक/सांस्कृतिक (१)
		कलात्मक (२)	प्राकृतिक/वातावरणीय (२)
		वैज्ञानिक/प्राविधिक (२)	
५.	रूपक/संवाद	संवाद (३)	संवाद (१)
६.	चिठी	घरायसी (१)	घरायसी (१)
		कार्यालयीय (१)	कार्यालयीय (१)

(स्रोत: आधारभूत पाठ्यक्रम (१-८) २०७०)

प्रस्तुत तालिकामा विधागत र उपविधागत विविधतालाई हेर्दा मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा कायम गरिएको छ भने साहित्य वाटिका पाठ्यपुस्तकमा विधागत र उपविधागत विविधता कायम गरिएको पाइँदैन। मेरो नेपालीमा पाठ ५ र ६ मा क्रमशः प्रबन्ध/निबन्ध राखिएको छ र जीवनी विधा समावेश गरिएको छैन। यो विधागत र उपविधागत विविधताका आधारमा पाइँदैन। साहित्य वाटिकामा पाठ १२ र १३ मा क्रमशः

प्रबन्ध/निबन्ध राखिनु उपयुक्त मानिंदैन । विधामा पनि पाठ्यक्रमले निर्देश नगरेका क्षेत्रसँग सम्बन्धित पाठ्यवस्तुहरू राख्नु, शब्दभण्डारमा संस्कृत/तत्सम र आगन्तुक शब्दहरू राख्नु आदि औल्याउन सकिने कमजोरीहरू हुन् । विधागत र क्षेत्रगत विविधतामा नेपाली पुस्तक ठीकै भए पनि साहित्य वाटिका यस पक्षमा कमजोर देखिन्छ । जे होस् दुवै पाठ्यपुस्तकमा पाठको विविधता भने कायम भएको देखिन्छ ।

भाषा

भाषा पाठ्यपुस्तकमा राखिएका विधागत पाठ्यवस्तुहरू भाषिक सीप एवम् समझको विकासका निम्ति उपयोगमा ल्याइने आधार सामग्री भएकाले तिनमा प्रयुक्त भाषा पनि विद्यार्थीको क्षमता, आवश्यकता, पाठ्यक्रमको अपेक्षा र पाठ्यवस्तुको प्रकृति अनुरूप सरल, आकर्षक एवम् रुचिपूर्ण हुनुपर्दछ (भण्डारी र अन्य २०६८:२०७) । भाषा पाठ्यपुस्तक लेखन वा विधाहरूको रखाइकै क्रममा सरल भाषामा लेखिएका पाठहरूलाई पहिला, भाषिक दृष्टिले केही जटिल पाठलाई बीचमा र तुलनात्मक रूपमा जटिल लाग्ने पाठहरूलाई अन्त्यमा राख्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

भाषा प्रयोगका दृष्टिले नेपाली पाठ्यपुस्तकलाई मध्यम स्तरको मान्न सकिन्छ । सुरुमा नै नैतिक दृष्टान्तजस्तो भाषिक जटिलता भएको कविताले विद्यार्थीलाई भाषिक भार बोकाएको छ । किताब कसरी बन्छ ? निबन्ध, पश्चाताप कथा जस्ता पाठहरू भाषिक दृष्टिले जटिल पाठहरू हुन् । यी पाठहरूमा भएका जटिल भाषिक प्रयोगलाई प्रतिनिधिमूलक हरफहरूमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

योग्य स्थानविषे मान सानाले पनि पाउँछ ।

कृष्णाका तटको दुङ्गो देवता कहलाउँछ ॥

दबिन्छ गुणिको दोष गुणका रासमा परी ।

रश्मिले चन्द्रको दाग दबगाएकै छ बेसरी ॥

(नैतिक दृष्टान्त, पृष्ठ १)

“त्यस पाण्डुलिपिलाई कार्यालयले विशेषज्ञहरूद्वारा सम्पादन गराउँछ ।”

(किताब कसरी बन्छ ? पृष्ठ १२८)

“भाषा सम्पादन र प्रुफ पढ्ने काम सकिएपछि पुनः कम्प्युटरमा सच्याइन्छ ।”

“मुद्रककहाँ उक्त सामग्री गएपछि मुद्रण गर्ने संस्थाले प्रत्येक पृष्ठको फोटो खिन्छ ।”

(किताब कसरी बन्छ ? पृष्ठ १२९)

“हे प्रभु ! हजुर साँच्ची नै महात्मा हुनुहुँदो रहेछ । मैले भुल गरें, क्षमा पाऊँ । मलाई पनि चेलो बनाएर शरणमा लिनुहोस् ।”

(पश्चात्ताप ? पृष्ठ १२२)

म यौटा फूल हुँ फुल्छु, अगो हुँ बल्छु दनदन ।

यौटा वृक्ष हुँ अट्छु, अड्नुपर्छ सिकाउँछु ॥”

(राष्ट्रिय गौरव, पृष्ठ ११५)

यी बाहेक ‘कर्मको फल’ कथा विधाको सरल भाषा प्रयोग भएको पाठ हो । निबन्धमा ‘प्रेरणा’, कवितामा ‘देशको माटो’ सरल भाषा प्रयोग भएका पाठहरू हुन् । यी बाहेक अन्य पाठहरूमा प्रयोग भएको भाषा मध्यम देखिन्छ । प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकमा सरल, संयुक्त र मिश्र तीन प्रकारका वाक्यहरूको प्रयोग गरिएको छ भने धेरै सरल वाक्य र नगन्य मात्रामा संयुक्त र मिश्र वाक्यको पनि प्रयोग गरिएको छ । सरल तथा जटिल जस्तो भाषा प्रयोग गरिए पनि पाठहरू भने रुचिपूर्ण देखिन्छन् । व्याकरणका प्रायः सबै कोटिहरू प्रयोग गरिएको मिश्रित भाषा यस पाठ्यपुस्तकमा देखिन्छ । अत्याधिक तद्भव शब्दहरू प्रयोग गरिएको प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकमा तत्सम र आगन्तुक शब्दहरू पनि भेटिन्छन् ।

भाषा प्रयोगका दृष्टिले साहित्य वाटिका त्यति सरल र बोधगम्य मान्न सकिन्छ । सुरुमा नै ‘सधैं सबै राम्रो’ कविता राखेर विद्यार्थीलाई भाषिक भार बोकाइएको पाइँदैन ।

दोस्रो पाठमा राखिएको ‘राजकुमारी जलजला’ कथा शीर्षक जति बोधगम्य छ, पाठ त्यति बुझिने खालको देखिन्छ (पुरानो समयको कुरा हो, एकादेशमा भामर नाम गरेका राजा थिए, ती राजाले छोरा जन्मियोस् भन्ने चाहेका थिए तर उनकी रानीले छोरी जन्माइन् । छोरी जन्मिएकोले राजा रिसाएर राजकुमारीको मुखै हेरेनन्, पृष्ठ ५) ।

चिठी विधामा राखिएको सम्पादकलाई चिठीलाई सबैका लागि सन्देशमूलक भए पनि त्यहाँको भाषा कक्षा पाँचका विद्यार्थीको भन्दा निकै बौद्धिक छ “यो हाम्रो लागि पौष्टिक खुराक बनेको छ” ।

(सम्पादकलाई चिठी, पृ. ७६)

“गौरी विनायकको उकालोको ठाउँठाउँमा शोर्पाहरूले अस्थायी चिया पसल राखेका थिए । यो ठाउँ एकदम विकट छ ।”

(गोसाइँगुण्ड, पृष्ठ ८५)

माथिको वाक्य सजिलो लागे तापनि वाक्यभित्र समावेश गरिएका अस्थायी र विकट शब्दमा भने विद्यार्थी अल्मलिन सक्छन् ।

“वास्तवमा नारायण गोपाल संगीत सिर्जना र साधनामा कार्यरत प्रत्येक संगीत र मौलिकका प्रेमी नेपालीहरूको मनपर्ने नाम हो । उनी मधु स्वरमा ज्यादै मार्मिक र ओजपूर्ण शब्द गुञ्जाउन थालेका हुन्” ।

(नारायणगोपाल गुरुवाचार्य, पृष्ठ ९४)

यी बाहेक बाँकी अन्य पाठहरूमा मध्यम स्तरको भाषा प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी हेर्दा यस पाठ्यपुस्तकलाई कक्षा पाँचका विद्यार्थी अनुकूल सरल भाषा प्रयोग भएको मान्न सकिन्छ ।

प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकमा सरल, संयुक्त र मिश्र तीनै प्रकारका वाक्यहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । सरल वाक्यको मात्रा धेरै भए पनि भाषिक गहनता बोकेका शब्दहरू बढी प्रयोग गरिएको पाइन्छ । तद्भवसँगै तत्सम र आगन्तुक शब्दहरूको पनि आधिक्यता रहेको यस पाठ्यपुस्तकमा ३ शब्ददेखि २० शब्दसम्मका लामा-लामा वाक्यहरूको प्रयोग गरिएको छ । औसतमा यस पाठ्यपुस्तकमा १३ शब्दका वाक्यहरू रहेका छन् ।

यसरी दुवै पाठ्यपुस्तकहरूमा प्रयोग भएको भाषा मध्यम खालको छन् । अभि साहित्य वाटिकामा प्रयोग भएको भाषा मेरो नेपालीको तुलनामा केही सजिलो छ । मेरो नेपालीका केही पाठहरू भाषिक दृष्टिले जटिल लाग्छन् । साहित्य वाटिकामा प्रायः लामा-लामा नमिलेका वाक्यहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

“नाम अमर राख्ने नेपाल आमाका सपुत नारायण गुरुवाचार्य पनि एक हुन् । स्वर सम्राट नारायण गोपाल गुरुवाचार्यलाई नारायण गोपालका नामले चिनिन्छ ।”

(नारायण गोपाल गुरुवाचार्य, पृ. ९४)

“उनलाई गोरखा दक्षिण वाहु चौथो त्रिशक्तिपट्ट तेस्रा, इन्द्रराज्य लक्ष्मी प्रज्ञा पुरस्कार, जगदम्बा पुरस्कार र रत्न रेकडिड पुरस्कारद्वारा सम्मान गरिएको थियो ।

(नारायण गोपाल गुरुवाचार्य, पृ. ९५)

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएको शब्दहरूभन्दा साहित्य वाटिकामा केही कठिन शब्दहरू प्रयोग भएको पाइन्छ । मेरो नेपालीमा जम्मा पाठको आधाभन्दा बढी पाठहरू जटिल भाषिक संरचनामा रहेका छन् तर साहित्य वाटिकामा जम्मा पाठको एक तिहाइ पाठहरू जटिल भाषिक संरचनाका वाक्यहरू प्रयोग भएका छन् । पाठ कठिन भएपछि स्वाभाविक रूपमा अभ्यासहरू पनि कठिन भाषा प्रयोग भएका हुने नै भए । त्यसैले मेरो नेपालीभन्दा साहित्य वाटिकाका अभ्यासहरू भाषिक कठिनाइयुक्त देखिन्छन् । समग्रमा भन्दा भाषिक रूपमा साहित्य वाटिकाभन्दा मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तक बालमैत्री, सरल र उपयुक्त देखिन्छ ।

शब्दभण्डार

पूर्व अनुभवसँग सम्बन्धित शब्दहरूका साथमा थोरै कठिन शब्दहरूको संयोजन गरी पाठ तयार पार्नुपर्दछ । भाषा पाठ्यपुस्तकमा ८० प्रतिशत सजिला र २० प्रतिशत नयाँ शब्दहरूको प्रयोग गरी विद्यार्थीको स्तर, क्षमता एवम् तह र विषयवस्तुको प्रकृतिअनुसार शब्दभण्डारलाई नियन्त्रणमा राख्नुपर्दछ (भण्डारी र अन्य, २०६८ : २०६-२०७) । जति नयाँ शब्द थप्दै लगिन्छ त्यति नै तिनको सान्दर्भिक पुनरावृत्ति र प्रयोग अभ्यास पनि बढाउँदै लैजानुपर्दछ । कुनै पाठमा अत्याधिक नयाँ शब्द थप्ने र कुनै पाठमा नथप्ने गर्नु हुँदैन ।

नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रत्येक विधागत पाठमा कठिन शब्द र त्यसका अर्थहरू दिइएको छ । प्रत्येक पाठमा मूल अभ्यासपछि शब्दभण्डार शीर्षकमा पर्यायवाची, विपरीतार्थी, अनुकरणात्मक, श्रुतिसमभिन्नार्थी, अनेकार्थी, प्राविधिक/पारिभाषिक शब्दहरूको सूची र प्रयोग/अभ्यास दिइएको छ । प्रत्येक पाठमा उच्चारण र हिज्जे अन्तर्गत उच्चारणका लागि

पाठका कठिन शब्दहरूको सूची दिइएका छन् । प्रत्येक विधागत पाठमा भएका कठिन शब्द सङ्ख्याहरूलाई यसरी तालिकामा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. ४.११ : विधागत शब्दभण्डार मेरो नेपालीमा

विधा	पाठशीर्षक	शब्द सङ्ख्या	जम्मा
कविता	नैतिक दृष्टान्त	८	३५
	किसानको रहर	१०	
	नदी	४	
	देशको माटो	५	
	राष्ट्रिय गौरव	८	
कथा	कर्मको फल	९	५०
	आँखाको ज्योति	१३	
	अनौठो प्रश्न	८	
	प्रेरणा	४	
	सवैभन्दा ठूला भक्त	११	
प्रबन्ध/निबन्ध	पश्चात्ताप	१३	४५
	कामको महिमा	६	
	समय	१०	
	हाम्रो यात्रा	७	
	सिक्नुपर्ने कुरा	५	
चिठी	नर्सको जीवन	६	१८
	किताब कसरी बन्छ ?	११	
	साथीलाई चिठी	१३	
रूपक/संवाद	विरामी विदाको निवेदन	५	२२
	बाल दिवस	९	
	रिसको औषधी	५	
	परीक्षाको तयारी	८	
जम्मा			१७०

स्रोत : मेरो नेपाली, कक्षा-५

प्रस्तुत तालिकाअनुसार मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकका विधागत पाठहरूमा जम्मा १७० वटा शब्दहरूको अर्थ दिइएको छ। यी कुनै पनि शब्दको अर्थ अर्को पाठमा नदोहोर्याएकाले यिनलाई पाठ्यपुस्तकमा दिइएका नवीन शब्दहरू मान्न सकिन्छ।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा कविता विधाका पाठहरूमा जम्मा ३५, कथा विधाका पाठहरूमा ५०, प्रबन्ध/निबन्धमा ४५, रूपक/संवादमा २२, चिठीमा १८ वटा नयाँ शब्दहरू/कठिन शब्दहरू रहेका देखिन्छ।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा कठिन शब्दहरूलाई पाठमा नै बोल्ड गरी पाठको अभ्यास खण्डमा आफैँले पहिचान गरी शब्दको अर्थ पत्ता लगाऊ भनी निर्देशन दिइएको छ। यसो गर्नाले कक्षा पाँचका विद्यार्थीहरू शब्दको अर्थ शिक्षकको सहायताद्वारा मात्र बुझ्ने गरेको पाइन्छ।

साहित्य वाटिकामा पनि प्रत्येक पाठका पछाडि पाठमा भएका असजिला शब्दहरूको अर्थसहित शब्दसूची दिइएको छ। प्रत्येक पाठमा मूलपाठपछि असजिला शब्दको अर्थ शीर्षक दिएर अभ्यास, व्याकरणको सूची र प्रयोग अभ्यास दिइएको छ।

अभ्यास शीर्षकभित्रै उत्तर भन, खाली ठाउँ भर, आफैँले सम्भेर अर्थ लेख, उत्तर लेख, वाक्य बनाउ, बयान गर,, जोडा मिलाउ, ठीक बेठीक छुट्याउ र उच्चारणका लागि पाठका कठिन शब्दहरूको सूची पनि दिइएको देखिन्छ। प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकमा विधागत पाठमा भएका कठिन शब्दहरूलाई शब्दभण्डार मानी यसरी तालिकामा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. ४.१२ : विधागत शब्दभण्डार साहित्य वाटिकामा विधागत शब्दभण्डार

विधा	पाठशीर्षक	शब्द सङ्ख्या	जम्मा
कविता	सधैं सबै राम्रो	६	४७
	वन रहे	८	
	बीस वर्षपछि	८	
	पुराँन एउटै सगरमाथाले	१२	
कथा	राजकुमारी जलजला	२४	९५
	लोभको फल	११	
	पश्चात्ताप	१८	
	मातृभूमिको माया	१२	
	मूर्ख बाख्रो	१६	
	अज्ञानताको फल	१४	
प्रबन्ध/निबन्ध	हाम्रा राष्ट्रिय चिह्नहरू	१४	९८
	शिवरात्री	१	
	राष्ट्रिय सङ्ग्रहालय	२२	
	मेरो प्यारो नेपाल	१६	
	गोसाइँकुण्ड	२०	
	मेरो गौरव	१२	
जीवनी	लेखनाथ पौड्याल	२२	४५
	नारायण गोपाल	२३	
चिठी	भाञ्जीलाई चिठी	१३	२१
	सम्पादकलाई चिठी	८	
रूपक/संवाद	धुम्रपान त गर्नु हुँदैन नि !	१५	१५
जम्मा			३२१

स्रोत : साहित्य वाटिका, कक्षा-५

माथिको तालिकाअनुसार साहित्य वाटिकामा विधागत पाठहरूमा ३२१ वटा शब्दसूची रहेको देखिन्छ। यस्ता शब्दहरू प्रत्येक पाठमा नदोहोरिएकाले यिनलाई पाठ्यपुस्तक भएको नयाँ शब्दभण्डार मान्न सकिन्छ।

यसरी शब्दभण्डारका आधारमा मेरो नेपालीमा नेपाली पाठ्यपुस्तक शब्दभण्डारका दृष्टिले समृद्ध देखिँदैन तर साहित्य वाटिकामा भने शब्दभण्डारका दृष्टिले समृद्ध देखिन्छ। यसमा २२ वटा पाठका लागि मेरो नेपालमा १७० वटा शब्दहरू शब्दभण्डारका रूपमा दिइएको छ। जुन २२ वटा पाठमा भाग लगाउँदा औसतमा एउटा पाठका लागि ८ वटा शब्द पर्न आउँछ। त्यसैगरी पाठहरूमा शब्दभण्डार खण्डमा पर्यायवाची, विपरीतार्थी, अनेकार्थी, अनुकरणात्मक, श्रुतिसमभिन्नार्थी, पारिभाषिक, प्राविधिक गरी जम्मा १७० वटा शब्दहरू नयाँ शब्दका रूपमा विद्यार्थीलाई अभ्यासका लागि दिइएको छ। यो सङ्ख्या पर्याप्त मानिँदैन।

साहित्य वाटिकामा नेपाली पाठ्यपुस्तकमा भन्दा बढी शब्दभण्डार रहेको देखिन्छ। पाठ सङ्ख्या यस पाठ्यपुस्तकमा बढी देखिन्छ। प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकमा कठिन शब्दको अर्थ कथा विधाका ६ वटा पाठका लागि ९५, कविता विधाका ५ वटा पाठका लागि ४७, प्रबन्ध/निबन्ध विधा ६ वटा पाठका लागि ९८ शब्द, जीवनी विधाका २ पाठका लागि ४५, चिठी विधाका २ पाठका लागि २१, रूपक/संवाद विधाका १ पाठका लागि १५ वटा शब्दहरू समावेश गरिएको छ। नयाँ शब्दभण्डारका रूपमा जम्मा ३२१ वटा शब्दहरू अर्थसहित दिइएका छन्, जुन एउटा पाठका लागि औसतमा १५ वटा शब्द पर्न आउँछ। त्यस्तै शब्दभण्डार शीर्षक अन्तर्गत पर्यायवाची, विपरीतार्थी, अनेकार्थी, अनुकरणात्मक, श्रुतिसमभिन्नार्थी, पारिभाषिक/प्राविधिक, तत्सम र आगन्तुक गरी ३२१ वटा नयाँ शब्दहरू विद्यार्थीलाई अभ्यासका रूपमा दिइएको छ। यो सङ्ख्या थोरै नै हो अझ मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकलाई आधार मान्ने हो भने शब्दभण्डार सङ्ख्यामा धेरै अन्तर छ। यस आधारमा शब्दभण्डारका रूपमा मेरो नेपालीभन्दा साहित्य वाटिका उपयुक्त देखिन्छ।

नमुना अभ्यास

भाषापाठ्यपुस्तकमा राखिएका अभ्यासहरू पाठ्यवस्तुको ज्ञानतिरभन्दा भाषिक सीप (सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ) तर्फ बढी केन्द्रित हुन सक्नुपर्छ। भाषापाठ्यपुस्तकमा

समावेश गरिएका मूल पाठसँग नमुना अभ्यासहरू अन्तरसम्बन्धित हुन सक्नुपर्दछ (पौडेल, २०६६:१६७) अर्थात् निबन्ध विधाका पाठमा कविता रचना गर्ने र कविता विधाका पाठमा निबन्ध लेख्ने जस्ता अभ्यासहरू पर्नु हुँदैन ।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रत्येक पाठ्यवस्तुको समाप्तिपछि पाठगत अभ्यास, पाठगत अभ्यासपछि शब्दभण्डार, शब्दभण्डारपछि उच्चारण र हिज्जे उच्चारण र हिज्जेपछि कार्यमूलक व्याकरण र कार्यमूलक व्याकरणपछि सिर्जनात्मक अभ्यास क्रमशः दिइएको छ । केही अभ्यासहरू सुनाइ, बोलाइ र पढाइ सीपसँग सम्बन्धित भए पनि अधिकांश लेखाइ सीपसँग सम्बन्धित अभ्यासहरू रहेको देखिन्छ । पाठका मूल अभ्यासमा उत्तर भन्, ठीक बेठिक, खाली ठाउँ भर, जोडा मिलाउ, उत्तर लेख, भाव विस्तार, शब्दभण्डारमा बोध, शब्दनिर्माण, अर्थ भन्ने/लेख्ने, जोडा मिलाउने, खाली ठाउँ भर्ने, अर्थ खुल्ने गरी वाक्य निर्माण गर्ने, उच्चारण र हिज्जेमा विधाको प्रवृत्ति अनुसार पाठ पढ्ने, पाठका कठिन शब्दहरू उच्चारण गर्ने, शुद्ध लेख्ने, वर्णविन्यासका त्रुटिहरू पत्ता लगाउने, कार्यमूलक व्याकरणमा बोध, अनि त्यसको प्रयोग अभ्यास र अन्त्यमा प्रत्येक विधासँग सम्बन्धित सिर्जनात्मक लेखन जस्ता विविध सीप सम्बन्धी अभ्यासहरू दिइएको छ जुन उपयुक्त नै छ तर, सुनाइ सीपसँग सम्बन्धित अभ्यास न्युन दिइएको छ यसलाई कमजोरी मान्न सकिन्छ ।

साहित्य वाटिका पाठ्यपुस्तकमा प्रत्येक पाठमा मूल पाठभन्दा अगाडि मूल पाठ पछाडि शब्दभण्डार, शब्दभण्डारपछि बोध र अभिव्यक्ति, बोध र अभिव्यक्तिपछि व्याकरण र व्याकरणपछि सामुहिक कार्य क्रमशः दिइएको छ । भाषाका चारैवटा सीपलाई समेट्नुपर्ने भए पनि लेखाइ सीपसँग सम्बन्धित अधिकांश अभ्यासहरू छन्, केही बोलाइ र पढाइसँग सम्बन्धित अभ्यास पनि छन्, तर सुनाइसँग सम्बन्धित अभ्यास न्युन छन् ।

तुलनात्मक रूपमा मेरो नेपाली र साहित्य वाटिकामा भएका अभ्यासहरूलाई निम्नअनुसार तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ४.१३ : नमुना अभ्यासको तुलना

मेरो नेपाली						साहित्य वाटिका					
पाठ	सुनाइ	बोलाइ	पढाइ	लेखाइ	जम्मा	पाठ	सुनाइ	बोलाइ	पढाइ	लेखाइ	जम्मा
१	१	२	१	८	१२	१	-	२	१	४	७
२	४	४	२	५	१५	२	-	१	१	४	६
३	२	-	१	१२	१५	३	-	-	१	४	५
४	३	१	१	८	१३	४	-	१	१	५	७
५	२	२	१	१५	१९	५	-	१	१	५	७
६	२	१	१	१०	१४	६	-	१	१	६	८
७	१	३	१	१०	१५	७	-	-	१	४	५
८	२	२	१	८	१३	८	-	१	१	४	६
९	१	१	२	७	११	९	-	-	२	४	७
१०	२	-	१	६	९	१०	-	१	१	४	६
११	३	१	१	१४	१९	११	१	-	१	५	७
१२	२	३	१	६	१२	१२	-	१	१	५	७
१३	२	२	१	१०	१५	१३	-	-	१	६	७
१४	१	१	१	९	१२	१४	-	१	१	२	७
१५	१	-	२	८	११	१५	-	-	१	५	६
१६	१	१	१	९	१२	१६	-	२	१	३	५
१७	२	२	२	११	१७	१७	-	-	१	५	६
१८	२	१	१	९	१३	१८	-	-	१	५	६
१९	१	२	१	११	१५	१९	-	१	१	४	६
२०	१	२	२	१०	१५	२०	-	-	१	६	७
२१	३	३	१	७	१६	२१	-	-	१	४	५
२२	१	२	२	११	१६	२२	-	२	१	५	८
जम्मा	४०	२६	२७	२०४	३०९	जम्मा	१	१५	२३	९९	१३८

(स्रोत : कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिका)

माथिको तालिका हेर्दा मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकका २२ वटा पाठमा जम्मा ३०९ वटा अभ्यासहरू रहेका छन्। सुनाइ सीप सम्बन्धी ४०, बोलाइ सीप अन्तर्गत २६, पढाइ सीप अन्तर्गत २७ र लेखाइ सीप अन्तर्गत २०४ वटा अभ्यास रहेका छन्, जुन औसतमा एउटा पाठका लागि १५ वटा अभ्यास पर्न आउँछ।

माथिको तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा सुनाइ सीप सम्बन्धी अभ्यास ठिकै रहेको देखिन्छ। त्यस्तै पढाइ र बोलाइ सीप सम्बन्धी अभ्यास सुनाइ सीपका तुलनामा केही बढी भए पनि लेखाइ सीपकै अभ्यास बढी देखिन्छ। सीप सन्तुलनमा कमजोरी भए पनि अभ्यास विविधतायुक्त र पर्याप्त नै देखिन्छ।

साहित्य वाटिका पाठ्यपुस्तकको २२ वटा पाठमा जम्मा १३८ वटा अभ्यासहरू रहेका छन्। सुनाइ सीप सम्बन्धी १, बोलाइ सीप सम्बन्धी १५, पढाइ सीप सम्बन्धी २३ र लेखाइ सीप सम्बन्धी ९९ रहेका छन् जुन औसतमा एउटा पाठका लागि ७ पर्न आउँछ।

प्रस्तुत तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा सुनाइ र बोलाइ सीप सम्बन्धी अभ्यास सबै पाठमा दिइएको छैन, दिएका पाठमा पनि अत्यन्तै न्युन छन्। सुनाइ र बोलाइ सीपका तुलनामा लेखाइ सीप सम्बन्धी अभ्यास केही बढी छ तर त्यो पर्याप्त छैन।

यस पाठ्यपुस्तकमा पनि नेपालीमा जस्तै लेखाइ सीपकै आधिक्यता रहेको देखिन्छ। सीप सन्तुलनमा निकै कमजोरी भए पनि समग्रमा अभ्यास ठिकै र विविधतायुक्त नै देखिन्छ। मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा पाठ पनि धेरै र अभ्यास पनि धेरै छन्।

साहित्य वाटिका पाठ्यपुस्तकमा मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकका तुलनामा अभ्यास थोरै छन्। साहित्य वाटिकामा एउटा पाठमा बढीमा १० वटा अभ्यास छन् तर मेरो नेपालीमा एउटा पाठमा बढीमा २२ वटासम्म अभ्यास दिइएको छ।

यसरी दुवै पाठ्यपुस्तकमा भएका अभ्यासहरूलाई कम भन्न मिल्दैन तर सीप सन्तुलनमा दुवै पाठ्यपुस्तकमा कमजोरी देखिन्छ। अझ सीप सन्तुलनमा मेरो नेपालीभन्दा साहित्य वाटिकामा धेरै कमजोरी रहेको पाइन्छ। समग्रमा भन्नुपर्दा नमुना अभ्यासका दृष्टिले साहित्य वाटिकाभन्दा मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तक उपयुक्त देखिन्छ।

चित्र

भाषा पाठ्यपुस्तकमा सान्दर्भिक र आकर्षक चित्रहरूको व्यवस्थापन गर्नाले पाठ्यवस्तुको पठनपाठनमा सहयोग पुग्दछ। समावेश गरिने चित्रहरू पाठ्यवस्तुको आशय, त्यसबाट सिकाइने भाषिक सीप, विषयगत ज्ञान र धारणा अनुकूल हुनुपर्दछ (पौडेल, २०६६:१६५)। चित्रहरू सफा, आकर्षक र पाठ्यवस्तु अनुरूप सुहाउँदो आकारका हुनुपर्दछ। मेरो नेपाली र साहित्य वाटिकाको चित्र अनुसूची तीन र चारमा देखाइएको छ।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा भएका २२ वटा पाठमध्ये कविता विधाका ५ वटा पाठमा श्यामश्वेत छन् भने निबन्ध विधाका ६ वटा पाठमा १२ वटा पाठ्यवस्तु सुहाउँदा चित्रहरू दिइएको छ, जुन सबै श्यामश्वेत छन्। चित्रहरू साना भए पनि बुझिने नै छन्। चिठी विधामा चित्र नहुनु सामान्य नै हो।

साहित्य वाटिकामा भएका २२ वटै पाठहरूमध्ये १ वटा पाठमा चित्र समावेश गरिएको छैन। यहाँ पाठ्यवस्तु सुहाउँदा चित्रहरू राखिएका छन्। चित्रहरू सबै रङ्गीन छन्। साहित्य वाटिकालाई चित्रगत रूपमा हेर्दा अत्यन्त आकर्षक र स्पष्टसँग रङ्गको समायोजन मिलाएको देखिन्छ।

दुवै पाठ्यपुस्तकमा भएका पाठ र चित्र सङ्ख्यालाई यसरी तालिकाबाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ :

तालिका नं. ४.१४ : चित्रको तुलना

मेरो नेपाली		साहित्य वाटिका	
पाठ सङ्ख्या	चित्र सङ्ख्या	पाठ सङ्ख्या	चित्र सङ्ख्या
१	१	१	२
२	६	२	३
३	२	३	१
४	१	४	५
५	९	५	१
६	४	६	१
७	१	७	४
८	२	८	१
९	५	९	२
१०	१	१०	-
११	१	११	३
१२	३	१२	१
१३	२	१३	२
१४	१	१४	२
१५	-	१५	२
१६	१	१६	१
१७	४	१७	१
१८	५	१८	१
१९	२	१९	१
२०	१	२०	३
२१	३	२१	२
२२	४	२२	२
जम्मा	५९	जम्मा	४०

स्रोत: कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिका)

माथिको तालिका हेर्दा चित्र प्रयोगका दृष्टिले मेरो नेपालीभन्दा साहित्य वाटिका पाठ्यपुस्तक समृद्ध र उत्कृष्ट देखिन्छ। यस पाठ्यपुस्तकमा २१ वटा पाठमा चित्र दिइएको छ भने भाञ्जीलाई चिठीपाठमा चित्र समावेश गरिएको छ। अधिकांश चित्रहरू रङ्गीन भएकाले हेर्दा अत्यन्तै आकर्षक र स्पष्ट छन् साथै विषयवस्तुको भावलाई पनि प्रकट गरेका छन्। मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा भएका चित्रहरू श्यामश्वेत र स्पष्ट छैनन् तथापि पाठ्यवस्तुको भावलाई भने प्रकट गरेका छन्। पाठ्यवस्तुको भावलाई पनि प्रकट गरेका छन्। तथापि सङ्ख्याका रूपमा चित्रहरू धेरै रहेका छन् र चिठी विधा अन्तर्गत घरायसी चिठीमा एउटा खामको चित्र समावेश गरिएको छ भने कार्यालयीय चिठी पाठमा एउटा पनि चित्र समावेश छैन।

निष्कर्षमा भन्दा चित्र प्रयोग र संयोजनका दृष्टिले मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकभन्दा साहित्य वाटिका अत्यन्त उपयुक्त छ। साहित्य वाटिकामा विषयवस्तुको भाव अनुसार पाठको सुरु, मध्य र अन्त्यमा २ वटासम्म चित्रहरू राखिएको छ तर मेरो नेपालीमा दुई वटा पाठमा चित्र नै राखिएको छैन।

अन्य/विविध

अन्य विविधभिन्न अतिरिक्त सामग्री, भूमिका, विषयसूची, शब्दसूची, सन्दर्भसूची, शिक्षणसामग्री, सङ्केत, शिक्षक, अभिभावकलाई निर्देशन, प्रकाशक संस्था, लेखक आदि पर्दछन् जसको उचित संयोजनले पाठ्यपुस्तक अभि गुणस्तरीय र प्रयोग गर्न सरल हुन्छ।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा हाम्रो भनाइ शीर्षकको भूमिकामा आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम (२०७०) अनुसार पाठ्यपुस्तक तयार भएको, नयाँ सन्दर्भअनुसार पाठ्यपुस्तकमा परिवर्तन गरिएको, पाठ्यपुस्तक प्रकाशनमा सहयोग गर्ने व्यक्तिहरू आदिका बारेमा जानकारी दिइएको छ। आवरणदेखि भित्रको पृष्ठमा लेखकको नाम र प्रकाशकको नाम तथा ठेगाना, त्यसपछिको पृष्ठमा मुद्रक तथा वितरकको नाम, संस्करण अनि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको अनुमति विना कसैले यो पाठ्यपुस्तक छापन नपाउने र छपाइका सम्बन्धमा भएको त्रुटि फेला परे पाठ्यपुस्तक साट्न अनुरोध गरिएको छ। यो पछाडिको पृष्ठमा क्र.सं., शीर्षक, विधा र पृष्ठ सङ्ख्यासहितको विषयसूची दिइएको छ। सन्दर्भसूची, शिक्षक,

अभिभावकलाई निर्देशन, सन्दर्भसामग्री, शैक्षिक सामग्री, अतिरिक्त शब्दसूची आदि केही पनि उल्लेख भएको छैन ।

साहित्य वाटिका पाठ्यपुस्तकमा आवरणदेखि भित्रको पृष्ठमा लेखकको नाम तथा प्रकाशकको नाम र ठेगाना दिइएको छ । त्यसका साथै प्रकाशक, संस्करण, त्यो पछाडिको पेजमा प्रकाशकीय शीर्षकमा लेखकको भूमिका प्रस्तुत गरिएको छ, जसमा पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रम विकासकेन्द्रद्वारा स्वीकृति प्राप्त र कक्षा पाँचको पाठ्यक्रमअनुसार विद्यार्थीको बालमनोविज्ञान ख्याल गरी तयार पारिएको भनिएको छ । यो पृष्ठपछि विधा र पृष्ठसङ्ख्यासहितको विषयसूची दिइएको छ । अभिभावकलाई निर्देशन, सन्दर्भ सामग्री, शैक्षिक सामग्री, अतिरिक्त शब्दसूची आदि केही पनि दिइएको छैन तर प्रत्येक पाठमा अभ्यासको अन्त्यमा सामुहिक कार्यअन्तर्गत पाठसँग सम्बन्धित विभिन्न कार्यहरू सामुहिक रूपमा गर्न विद्यार्थीहरूलाई निर्देशन दिएको देखिन्छ ।

यसरी दुवै पाठ्यपुस्तकमा शैक्षिक सामग्री, सन्दर्भ सामग्री, अतिरिक्त/विशेष शब्दसूची, शिक्षक अभिभावकलाई निर्देशन आदि दिइएको छ । साहित्य वाटिका पाठ्यपुस्तकमा पाठसँग सम्बन्धित पाठ पढिसकेपछि सम्बन्धित पाठबाट विद्यार्थीले सिक्नुपर्ने कुराहरूका बुँदा र प्रत्येक पाठमा अभ्यासको अन्त्यमा सामुहिक कार्य शीर्षकमा पाठसँग सम्बन्धित गतिविधि सञ्चालन गर्न विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न निर्देशनहरू दिइएको छ । त्यसैगरी साहित्य वाटिकामा विषयसूची अन्तर्गत सबै पाठलाई विधागतरूपमा छट्टयाइएको छ भने मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा पाठलाई विधामा नछुट्याई राखिएको छ ।

प्रस्तुत कुनै पनि व्यवस्था मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा गरिएको छैन । शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थी तिनै पक्षलाई पाठ्यपुस्तक प्रयोग, उपयोगको तरिका साथै पठन विधि र अभ्यास खण्डमा अभ्यास कसरी गर्ने/गराउने आवश्यक निर्देशन दुवै पाठ्यपुस्तकका पाठहरूमा दिएको भए पाठ्यपुस्तकको प्रभावकारिता अझ बढ्ने थियो ।

अध्याय : पाँच

निष्कर्ष, उपयोगिता तथा सुभाव

निष्कर्ष

पाठ्यपुस्तकको अध्ययन विश्लेषण जटिल कार्य हो । भाषापाठ्यपुस्तकको अध्ययनका लागि त भुज सम्बन्धित भाषा र भाषा पाठ्यपुस्तकको गहिरो ज्ञान हुनुपर्दछ । अझ एकै तहका दुई पाठ्यपुस्तकको अध्ययन र तुलना गर्न चुनौतिपूर्ण नै हुन्छ । यस्तो अध्ययनका लागि दुवै पाठ्यपुस्तकको सम्बन्धित पक्षलाई सूक्ष्म रूपमा केलाउनुपर्ने हुन्छ । एउटै तहगत उद्देश्य र पाठ्यक्रमका आधारमा निर्मित पाठ्यपुस्तकको तुलना गर्दा पाठ्यपुस्तकका समग्र पक्ष समेट्न असम्भव हुने हुँदा यस अध्ययनमा कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिका पाठ्यपुस्तकका बाह्य/भौतिक विशेषता (आवरण, आकारप्रकार, कागजको गुणस्तर, छपाइ र बँधाइ, अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ, मूल्य र सुलभता) र आन्तरिक/प्राज्ञिक विशेषताहरू (विषयवस्तु, विधाको छनोट, पाठको प्रस्तुतीकरण र विविधता, भाषा, चित्र, नमुना अभ्यास र अन्य) को तुलना गरिएको छ । पाठ्यपुस्तकमा हुनुपर्ने विशेषता वा पाठ्यपुस्तक विश्लेषण/तुलनाका आधारहरू कुन पाठ्यपुस्तकमा उपयुक्त छ तथा दुवै पाठ्यपुस्तकमा आन्तरिक/प्राज्ञिक पक्ष र बाह्य भौतिक पक्षमा के-कति समानता र असमानता छ भनी निष्कर्ष निकाल्ने प्रयास गरिएको छ ।

कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिकाको तुलना शीर्षकको शोधपत्रभित्र रहेर प्रस्तुत दुई भाषा पाठ्यपुस्तकका बारेमा खोज, अनुसन्धान, विश्लेषण र तुलना गर्दा यी भाषा पाठ्यपुस्तकका सम्बन्धमा निम्न तथ्यहरू प्राप्त भएको छ, जसलाई निष्कर्षका रूपमा यसरी बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

भाषा पाठ्यपुस्तकमा हुनुपर्ने गुण तथा विशेषताहरूलाई कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिका दुवै पाठ्यपुस्तकको आन्तरिक/प्राज्ञिक र बाह्य/भौतिक दुवै पक्षबाट उचित ढङ्गले समेट्न नसकेको देखिन्छ ।

उक्त दुवै भाषा पाठ्यपुस्तकहरूका सवल र दुर्बल पक्षहरू औँल्याउँदा साहित्य वाटिकाभन्दा मेरो नेपालीमा सवल पक्षहरू बढी रहेको पाइयो ।

आन्तरिक/प्राज्ञिक पक्षमा साहित्य वाटिकाभन्दा मेरो नेपाली उपयुक्त रहेको देखिन्छ ।

वाह्य/भौतिक पक्षमा मेरो नेपालीभन्दा साहित्य वाटिका उपयुक्त रहेको देखिन्छ ।

दुवै पाठ्यपुस्तकहरू आधारभूत पाठ्यक्रम २०६९ अनुरूप नै तयार भएका र विधागत विविधता पनि कायम भएको तर साहित्य वाटिकामा भने विधागत विविधताभिन्न क्षेत्रगत विविधता कायम नभएको देखिन्छ ।

दुवै पाठ्यपुस्तकको सुरुवात कविता विधाबाट भएको र दुवै पाठ्यपुस्तकमा कथा, निबन्ध/प्रबन्ध विधाका पाठहरू बढी रहेका तर मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा जीवनी विधा नराखिएको र साहित्य वाटिकामा २ वटा जीवनी विधा समावेश गरेको पाइयो ।

मेरो नेपालीमा पाठ ५ र ६ मा क्रमशः प्रबन्ध/निबन्ध विधा राखिएको छ भने साहित्य वाटिकामा पाठ १२ र १३ मा क्रमशः प्रबन्ध/निबन्ध विधा राखिएको छ ।

पाठको प्रस्तुतिकरणका दृष्टिले दुवै पाठ्यपुस्तकमा केही कमजोरी देखिन्छ ।

पाठ्यपुस्तकको आकारमा मेरो नेपाली साहित्य वाटिकाभन्दा केही ठूलो छ भने मेरो नेपालीमा २२ वटा पाठ र साहित्य वाटिकामा पनि २२ वटै पाठ समावेश गरिएको छ । मेरो नेपालीमा पृष्ठसंख्या १३५ छ भने साहित्य वाटिकामा १२० पृष्ठ संख्या रहेको छ ।

दुवै पाठ्यपुस्तकमा बालमनोविज्ञान अनुरूप रुचिपूर्ण र रोचक पाठ्यवस्तु छन् तथापि मेरो नेपालीभन्दा साहित्य वाटिका भाषिक दृष्टिले सरल देखिन्छ ।

दुवै पाठ्यपुस्तकमा मूल पाठसँग सम्बन्धित विविधतायुक्त अभ्यासहरू दिइएको, यस्ता अभ्यास साहित्य वाटिकामा सङ्ख्यात्मक रूपमा कम रहेका तर शब्दभण्डार र व्याकरणका अभ्यास भने मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा भन्दा साहित्य वाटिकामा बढी भएको पाइन्छ ।

नेपाली पाठ्यपुस्तकको २२ वटा पाठमा ३०९ वटा अभ्यास रहेको देखिन्छ भने साहित्य वाटिका २२ वटा पाठमा १३८ वटा अभ्यास रहेको देखिन्छ । यसरी हेर्दा अभ्यास सङ्ख्या मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा बढी भएको पाइन्छ ।

नेपाली पाठ्यपुस्तकका प्रत्येक पाठहरूलाई शीर्षक, मूलपाठ, मूलपाठसँग शब्दार्थ, पाठ सम्बन्धी मूल अभ्यास, शब्दभण्डार, सिर्जनात्मक अभ्यासको क्रममा क्रमशः राखिएको छ भने साहित्य वाटिकाको प्रत्येक पाठहरूलाई शीर्षक, पाठ पढिसकेपछि,

शब्दार्थ, अभ्यास, व्याकरण क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ। साहित्य वाटिकामा सिर्जनात्मक अभ्यास दिइएको छैन भने मेरो नेपालीमा पाठभित्र नै कठिन शब्दलाई बोल्ड गरेर लेखिएको छ भने साहित्य वाटिकामा पाठको पछाडि असजिला शब्दको अर्थ दिइएको पाइन्छ भने व्याकरण खण्ड पछाडि बेग्लै राखिएको छ।

साहित्य वाटिकामा ३२१ वटा कठिन शब्दको अर्थ दिइएको छ भने मेरो नेपालीमा १७० वटा कठिन शब्दको अर्थ दिइएको छ। यी शब्दहरूलाई नवीन शब्दभण्डार मान्दा मेरो नेपालीमा भन्दा साहित्य वाटिकामा नवीन शब्दहरूको ज्ञान बढी रहेको देखिन्छ।

शब्दार्थ प्रयोगका दृष्टिले मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तक उपयुक्त त्यति उपयुक्त छैन किनभने यसमा कठिन शब्दलाई पाठमा नै बोल्ड गरिए पनि त्यसको अर्थ पछाडि आफैं पत्ता लगाउनु पर्ने हुन्छ भने साहित्य वाटिकामा पाठ पछाडि असजिला शब्दको अर्थ स्पष्ट जनाइएको छ।

आधारभूत पाठ्यक्रम अनुसार साना बालबालिकाको पाठ्यपुस्तकमा जीवनी अनिवार्य मानिन्छ तर मेरो नेपालीमा एउटै पनि जीवनी समावेश नगरिनुले केही विधागत कमजोरी देखिन्छ।

चित्र प्रयोगका दृष्टिले साहित्य वाटिका उपयुक्त देखिन्छ किनभने यसमा प्रत्येक पाठमा पाठ्यवस्तु सुहाउँदा प्रशस्त चित्रहरू रङ्गीन र स्पष्ट दिइएको छ तर मेरो नेपालीमा सुहाउँदा चित्रहरू दिइए पनि एकदमै मधुरो मसीको प्रयोग र श्यामस्वेत चित्र दिइएको छ। जसले गर्दा चित्र धेरै मधुरो देखिन्छ।

आवरण पृष्ठ, कागजको गुणस्तर, मसीको प्रयोग र छपाइ साहित्य वाटिकामा उपयुक्त देखिन्छ तर मूल्यका दृष्टिले मेरो नेपाली उपयुक्त देखिन्छ किनभने यो सरकारी तथा सामुदायिक विद्यालयमा निःशुल्क पाइन्छ तर साहित्य वाटिकामा १७५ मूल्य तोकिएको छ जुन आम उपभोक्ताका लागि महङ्गो ठहरिन्छ।

दुवै पाठ्यपुस्तकमा विद्यार्थीको स्तर अनुरूप भाषा प्रयोग गर्न खोजिए पनि कतैकतै अत्यन्त असजिला शब्दहरू प्रयोग गरिएको त्यसमा पनि मेरो नेपालीमा असजिला शब्दको बढी प्रयोग भएको पाइन्छ।

सुनाइ सीप सम्बन्धी अभ्यास साहित्य वाटिकामा अत्यन्त न्यून छ भने मेरो नेपालीमा साहित्य वाटिकाको तुलनामा धेरै राखिए पनि जति हुनुपर्ने त्यति समावेश गरिएको देखिँदैन ।

दुवै पाठ्यपुस्तकमा सरल वाक्यको आधिक्यता भए पनि कही कतै पाठमा एकदमै नौला र कक्षा पाँचका विद्यार्थीले बुझ्न निकै कठिन पर्ने भाषिक संरचना राखिएको छ ।

दुवै पाठ्यपुस्तकमा औसतमा १०-१२ शब्दसम्मका वाक्यहरू प्रयोग गरिएको देखिन्छ भने मेरो नेपालीमा ७ देखि ११ शब्दसम्मका वाक्यहरू रहेका छन् र साहित्य वाटिकामा ६ देखि १० शब्दसम्मका वाक्यहरू रहेका देखिन्छन् । यसरी हेर्दा मेरो नेपालीमा अलिअलि लामा र भाषिक जटिलतायुक्त वाक्यहरू रहेका देखिन्छन् ।

समग्रमा भन्दा भौतिक दृष्टिले धेरै विशेषताहरूमा साहित्य वाटिका उपयुक्त रहेको छ भने प्राज्ञिक दृष्टिले धेरै विशेषताहरूमा मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तक उपयुक्त रहेको देखिन्छ ।

उपयोगिता तथा सुभाव

उपयोगिता

प्रस्तुत कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिकाको तुलना शीर्षकको शोधपत्रलाई शैक्षिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण व्यक्तिहरूले आ-आफ्नो आवश्यकता अनुसार उपयोग गर्न सक्छन् । सर्वप्रथम प्रस्तुत अनुसन्धानबाट पत्ता लागेका दुई पाठ्यपुस्तकका सबल तथा सुधारात्मक पक्षहरूले दुवै पाठ्यपुस्तकलाई आगामी संस्करणका लागि सही मार्ग पत्ता लगाउन सहयोग गर्ने छन् । पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यसामग्री निर्माण गर्दा सम्बन्धित व्यक्ति तथा संस्थालाई विद्यार्थीको आवश्यकता, स्तर, क्षमता र रुचिलाई प्रमुख आधार बनाउनुपर्ने कुरामा यस अनुसन्धानले सचेत गराउने छ । नीति निर्माता, कार्यान्वयनकर्ता, उपयोगकर्ता तथा सम्बन्धित क्षेत्रका सम्पूर्ण सरोकारवालालाई दुवै पाठ्यपुस्तकका भौतिक र प्राज्ञिक पक्षहरूको जानकारी गराइ दुवै पाठ्यपुस्तकका बारेमा धारणा स्पष्ट पार्नेछ । प्रस्तुत विषयमा अध्ययन, अध्यापन तथा अनुसन्धान गर्न चाहने भावी अनुसन्धानकर्ता, शिक्षक, विद्यार्थी, बुद्धिजीवि, लेखक लगायत शैक्षिक क्षेत्रका सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूलाई थप

कार्यका लागि यस शोधकार्यले केही न केही आधार प्रदान गर्नेछ, र उनीहरूले विभिन्न प्रयोजनका लागि आ-आफ्नो क्षेत्रमा यस शोधको उपयोग गर्न सक्नेछन् ।

सुभावहरू

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिकाको तुलना शीर्षकमा गरिएको अनुसन्धानमा अनुसन्धेय दुवै पाठ्यपुस्तकहरू हाल उक्त दुवै तह र कक्षामा कार्यान्वयन भइरहेकाले दुवै पाठ्यपुस्तकमा भेटिएका कमजोरीहरू सुधार गर्न र सबल पक्षहरूलाई मनन गरी अभि प्रभावकारी बनाउन नीतिनिर्माण तह, पाठ्यपुस्तकलाई उपयुक्त किसिमले प्रयोग गर्न कार्यान्वयन तह र पाठ्यपुस्तकका क्षेत्रमा थप अनुसन्धान गर्न चाहने भावी अनुसन्धानकर्ता लगायत सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूलाई यहाँ दिइने सुभावहरूले केही न केही मार्गनिर्देश गर्न सक्नेछ । प्रस्तुत अनुसन्धानबाट प्राप्त निष्कर्ष अनुसार कक्षा सातको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिकाका सम्बन्धमा प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकसँग सम्बन्धित नीतिनिर्माण, कार्यान्वयनकर्ता र भावी अनुसन्धानकर्ताहरूलाई निम्न सुभावहरू दिनु उपयुक्त देखिन्छ :

नीति निर्माण तह

शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्य पूरा हुने खालका विषयवस्तु समावेश गरी पाठ्यक्रम निर्माण गर्नुपर्ने र पाठ्यक्रम अनुरूप पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिनुपर्ने ।

संस्थागत विद्यालय र सामुदायिक विद्यालयको शिक्षा पद्धतिलाई समान बनाउन एउटै पाठ्यपुस्तक दुवैतिर लागू गर्नुपर्ने ।

मूल्य समानता कायम गर्न विद्यालयीय पाठ्यपुस्तकको निश्चित मूल्य तोकिनुपर्ने ।

नेपाली परिवेश अनुकूल, भाषिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक सहिष्णुता विकास गर्न सहयोग पुऱ्याउने विषयवस्तुहरू विभिन्न विधाहरूमा समावेश गर्नुपर्ने ।

भाषापाठ्यपुस्तकको मर्म र भावना अनुसार भाषाका चारवटै भाषिक सीपको समान विकास हुने क्रियाकलापहरू राख्नुपर्ने ।

पाठ्यपुस्तकका कमीकमजोरी सम्बन्धमा दिइएका पृष्ठपोषण मनन गर्नुपर्ने ।

पाठ्यक्रमका साथै पाठ्यपुस्तकमा पनि विद्याअनुसार शिक्षण सामग्री, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप र सन्दर्भ सामग्रीका बारेमा शिक्षकलाई स्पष्ट निर्देशन दिनुपर्ने ।

पाठ्यपुस्तकलाई सर्वसुलभ बनाइ उपयुक्त समयमा नै विद्यार्थीहरू समक्ष पुऱ्याउन पाठ्यपुस्तक छपाइ र वितरणका लागि आवश्यक तथा उपयुक्त रणनीति तय गर्नुपर्ने ।

समयानुकूलता, बालमनोविज्ञान, विद्यार्थीको स्तर, क्षमता, आवश्यकता तथा रुचिलाई ख्याल गरी विषयवस्तु, भाषा र अभ्यासहरू चयन गर्नुपर्ने ।

नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट विधा तथा विषयवस्तुले नेपाल र नेपालीप्रति सम्मान तथा गौरव गर्ने, नेपाली भाषाप्रति अपनत्वको भावना विकसित गर्नुपर्ने ।

पाठ्यवस्तुको उपयुक्त छनौट, स्तरण र प्रस्तुतीकरण गर्नुपर्ने ।

भाषापाठ्यपुस्तकका भौतिक र प्राज्ञिक दुवै पक्ष तथा आधारका सम्बन्धमा निश्चित मापदण्ड तयार पारी सो मापदण्ड पूरा गरेका पाठ्यपुस्तकलाई मात्र पठन पाठनका लागि स्वीकृति र अनुमति दिनुपर्ने यसो भएमा मात्रै गुणस्तरीय पाठ्यपुस्तक तयार हुने ।

कार्यान्वयन तह

पाठ्यपुस्तकलाई उपयुक्त समयमा सम्बन्धित क्षेत्र तथा व्यक्ति समक्ष पुऱ्याउनुपर्ने ।

कुनै पनि आधारमा विद्यार्थीलाई विभेद नगरी शिक्षण सिकाइका लागि शिक्षक, विद्यार्थीको आवश्यकता अनुसार उचित वातावरण निर्माण गर्नुपर्ने ।

विद्यालय तथा घरमा बालमैत्री वातावरण निर्माण गर्नुपर्ने ।

पाठ्यपुस्तकको कार्यान्वयन तथा उपयोगका सम्बन्धमा सम्बन्धित जिम्मेवार व्यक्तिले बेला-बेला अनुगमन गर्नुपर्ने ।

कार्यमूलक तथा विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण सिकाइ गर्नुपर्ने ।

पाठ्यपुस्तकको उपयोग तथा सिकाइका कमी कमजोरीका सम्बन्धमा जानकारी तथा सचेतना विकास गर्न शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थीबीच त्रिपक्षीय छलफल, अन्तरक्रिया तथा गोष्ठी सञ्चालन गर्ने ।

पाठ्यपुस्तक परिमार्जित तथा नयाँ भएमा त्यसको शिक्षण तथा प्रयोग सम्बन्धमा पठनपाठन अघि नै शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक र सम्बन्धित सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूलाई जानकारी गराउनुपर्ने ।

पाठ्यपुस्तकलाई सहयोग गर्ने विभिन्न सहकार्यकलाप र अतिरिक्त कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने ।

विभिन्न शैक्षिक सामग्री तथा सन्दर्भ सामग्रीहरूको प्रयोगद्वारा शिक्षण रुचिपूर्ण बनाउनुपर्ने ।

नेपाली भाषापाठ्यपुस्तक तथा शिक्षणका माध्यमबाट विद्यार्थीहरूलाई नेपाल र नेपाली भाषाप्रति सम्मान तथा गौरव गर्ने र नेपाली भाषाप्रति रुचि जगाउने वातावरण, शिक्षक, अभिभावक तथा सम्बन्धित सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूले निर्माण गर्नुपर्ने ।

भावी अनुसन्धान तह

भाषा पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य पक्ष बाहेक अन्य विविध पक्षहरूको पनि अध्ययन अनुसन्धान गर्नुपर्ने ।

विभिन्न तहका भाषा पाठ्यपुस्तकहरूको खोजी गरी तिनका विगत र वर्तमान अवस्था समेटेर अध्ययन गर्नुपर्ने ।

पाठ्यपुस्तक निर्माणका आधार तथा सिद्धान्तको पालना विभिन्न तहका नेपाली पाठ्यपुस्तकले गरेका छन् छैनन् सो कुराको अनुसन्धान हुनुपर्ने ।

विद्यार्थीहरूले पाठ्यवस्तुमा कुन विधाका विषयवस्तुमा रुचि देखाउँछन् सो सम्बन्धमा अध्ययन गर्नुपर्ने ।

विद्यालय तहका विभिन्न नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकहरूमा राखिएका अभ्यासहरू तथा प्रयोग गरिएका वाक्यगठन सम्बन्धमा अनुसन्धान गर्नुपर्ने ।

सामुदायिक विद्यालय र संस्थागत विद्यालयमा भिन्न-भिन्न पाठ्यपुस्तकहरू प्रयोग गरिनुका कारणबारे अध्ययन गर्नुपर्ने ।

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा नेपाली भाषा पठनपाठनको परिपाटी सम्बन्धमा अनुसन्धान गर्नुपर्ने ।

भाषिक सीप सन्तुलनका दृष्टिले सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका विभिन्न नेपाली पाठ्यपुस्तकहरूको तुलना गर्नुपर्ने ।

विधागत विविधता र सन्तुलनका दृष्टिले विभिन्न तहका पाठ्यपुस्तकहरूको अध्ययन गर्नुपर्ने ।

छनौट, स्तरण तथा पाठ प्रस्तुतीकरणका दृष्टिले विभिन्न नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकहरूको अध्ययन अनुसन्धान गर्नुपर्ने ।

त्यस्तै कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिका भाषापाठ्यपुस्तकमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न बाँकी रहेका र यस अध्ययनमा समेट्न नसकिएका तथा प्रस्तुत अध्ययनका क्रममा अनुभव गरिएका केही भावी अनुसन्धानका शीर्षकहरूलाई यसरी बुँदागत गर्न सकिन्छ :

- मेरो नेपाली (कक्षा १,२,३,४,५,६) र साहित्य वाटिका (१,२,३,४,५,६) को तुलना ।
- पाठ्यक्रम अनुरूपताका आधारमा कक्षा पाँचको नेपाली र साहित्य वाटिकाको तुलना ।
- कक्षा पाँचको नेपाली र साहित्य वाटिकाका कथा विधाको अध्ययन ।
- छनौट र स्तरणका आधारमा कक्षा पाँचको नेपाली र साहित्य वाटिकाको अध्ययन ।
- भाषिक सीप सन्तुलनका दृष्टिले कक्षा पाँचको नेपाली र साहित्य वाटिकाको अध्ययन ।
- कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिका र साहित्य वाटिका प्रयुक्त चित्रहरूको अध्ययन ।
- कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिकामा प्रयुक्त कविता विधाको विश्लेषण ।
- भाषिक संरचनाका आधारमा कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिकाको अध्ययन ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज र भट्टराई बद्रीविशाल (२०४०), *प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक प्रा.लि. ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज र शर्मा केदारप्रसाद (२०६५), *प्रारम्भिक नेपाली शिक्षण*, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम (२०६९), भक्तपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।

काफ्ले, लक्ष्मी (२०७२), *कक्षा सातको नेपाली र रसिलो नेपालीको तुलना*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. कनकाई बहुमुखी क्याम्पस सुरुङ्गा भापा: नेपाली भाषा शिक्षण विभाग ।

कोइराला, रूपक (२०६५), *कक्षा दुईको सजिलो नेपालीमाला, नयाँ नेपाली शृङ्खला र हाम्रो नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन* (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, क्याम्पस, कीर्तिपुर ।

घिमिरे, खगेन्द्र (२०७१), *कक्षा छको हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०५८) र नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०७०) को तुलनात्मक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. कीर्तिपुर: नेपाली भाषाशिक्षण विभाग ।

ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६५), *भाषापाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति*, काठमाडौं: अक्सफोर्ड इन्टरनेशनल पब्लिकेशन ।

पौडेल, नेत्रप्रसाद (२०५५), *कक्षा छको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तक र एका प्रकाशनद्वारा प्रकाशित सन्दर्भ सामग्रीबीच तुलनात्मक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. कीर्तिपुर: नेपाली भाषाशिक्षा विभाग ।

पौडेल, नारायणप्रसाद (२०५९), *कक्षा दुईको मेरो नेपाली किताब र सजिलो नेपालीमालाको तुलनात्मक अध्ययन* (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्व विद्यालय, विश्व विद्यालय क्याम्पस, कीर्तिपुर ।

पौडेल, नेत्रप्रसाद (२०६६), *नेपाली भाषाशिक्षण*, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन ।

पौडेल, माधवप्रसाद (२०६९), *प्रायोगिक भाषा विज्ञानका प्रमुख आयामहरू*, काठमाडौं :
हेरिटेज पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।

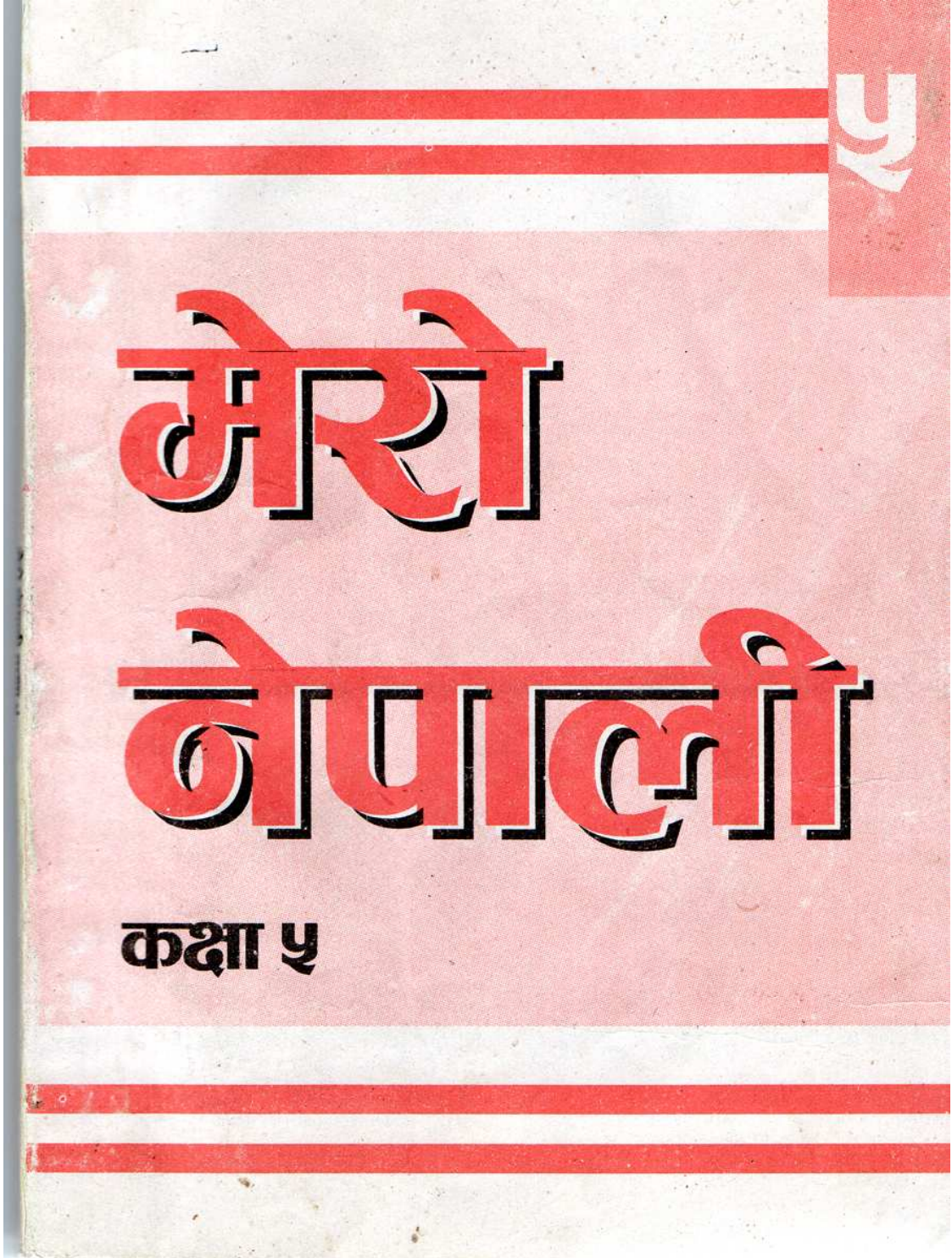
बराल, मदनराज (२०६९), *कक्षा सातको महेन्द्रमाला र हाम्रो नेपाली किताबको तुलनात्मक
अध्ययन* (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, महेन्द्ररत्न
क्याम्पस, ताहचल ।

भण्डारी, पारसमणि, घिमिरे तुलसीराम र नेपाल शक्तिराज (२०६८), *प्रायोगिक
भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल माधवप्रसाद (२०६८), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*,
काठमाडौं : न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

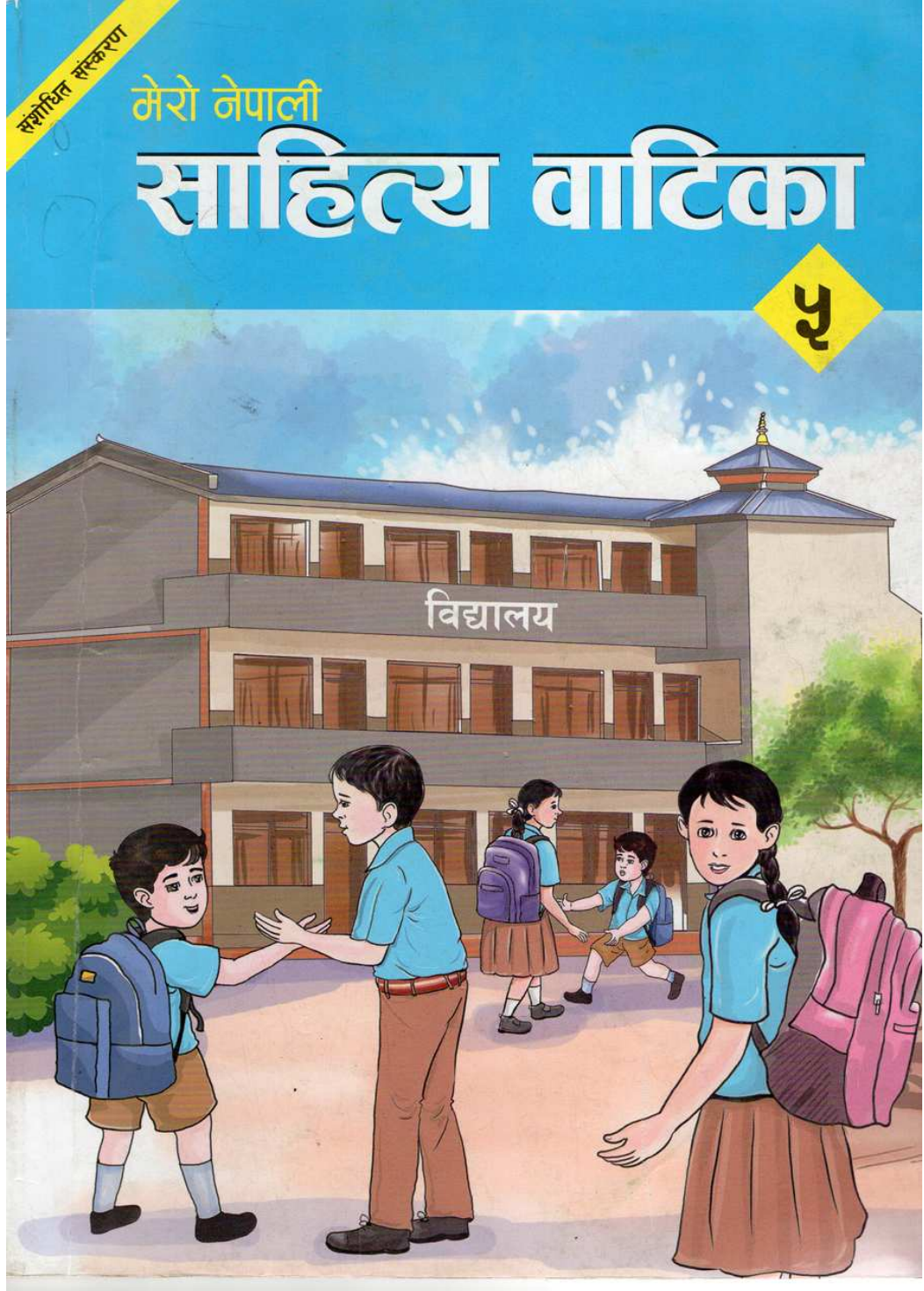
सुवेदी, टीकाराम (२०६०), *कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताब र सजिलो नेपालीमालाको
तुलनात्मक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., कीर्तिपुर: नेपाली
भाषा शिक्षा विभाग ।

परिशिष्ट : एक

परिशिष्ट : दुई

परिशिष्ट : तीन

पाठ २१

पश्चात्ताप

एक दिन बिहान गौतमबुद्ध रूखमुनि बसी शिष्यहरूलाई उपदेश दिँदै थिए - आफ्नो
रिसाउनेको पनि कहिल्यै रिस नगर्नु । कसैले आफ्नो बिगार गरेछ भने पनि त्यसको बिगार
नगर्नु । यसो गर्नाले रिसाउनेको पनि रिस मर्छ, बिगार गर्नेले पनि बिगार गर्न छोड्छ ।
त्यसै बेला एक जना मानिस त्यहाँ आयो । ऊ निकै धनी जस्तो देखिन्थ्यो ।

“म तिमीलाई नै खोज्दै आएको हुँ ।”

“किन खोज्नुभएको हो कुन्नि ?”

१२०

मेरो नेपाली : २२

परिशिष्ट : चार

गठ १७ पुग्दैन एउटै सगरमाथाले

विक्रम संवत् २०२६ वैशाख १३ गते सल्यान हिमालयमा जन्मेका कवि रमेश क्षितिज एक होन्दा युवाप्रतिभा हुन् । उनका कविता साह्रै मीठा र उत्कृष्ट छन् । उनी कथा र गीत पनि लेख्छन् । स्नातकोत्तर तहसम्मको अध्ययन गरेका कवि क्षितिज २०५० सालमा उत्कृष्ट बालगीतकार तथा २०५० सालमै उत्कृष्ट आधुनिक गीतकार र २०५१ सालमा राष्ट्रिय कविता महोत्सवमा प्रथम भइसकेका छन् । उनले “अर्को साँझ पर्खेर साँझमा” लगायतका कृति प्रकाशित गरेका छन् ।

व्यक्तिवृत्त

नाम : नवीन पौडेल
जन्म : २०४५/०२/२६
पिताको नाम : यादवप्रसाद पौडेल
माताको नाम : सोमादेवी पौडेल
पत्नीको नाम : लक्ष्मी काफ्ले (पौडेल)
स्थायी ठेगाना : अर्जुनधारा नगरपालिका - ७
सम्पर्क नं. : ९८५२६८२२५८/९८१७९९१४९९
नागरिकता : नेपाली
धर्म : हिन्दू
मातृभाषा : नेपाली
वैवाहिक स्थिति : विवाहित
पेशा : सञ्चारकर्मी+शिक्षण